

ÉDES ANYANYELVÜNK

I. ÉVFOLYAM 4. SZÁM
1979. SZEPTEMBER-DECEMBER
ÁRA: 8 FORINT

A tartalomból

Nyelvünk védelmében

Majd – majdnem

Beszéljünk nyíltan
a nyitottságról!

Jelentős nyelv-e
a magyar?

Púderozzuk?

Nyelvrongáló levelezők

Számítógép?
Számítógép!

A ló túloldalán

Ember és helyesírás

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

Megjelenik

a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint

a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.

A szerkesztő bizottság
elnöke:

Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:

Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepes Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:
Bencédy József

Szerkesztő:
Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.

Szerkesztőség:

Budapest, Ráday u. 20.
1092

Telefon: 181-416

Kiadja:

a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:

Siklósi Norbert igazgató

Megjelenik negyedéven-
ként. Egyes szám ára:
8 Ft. Előfizetési díja
félévre 16 Ft, egy évre
32 Ft. Terjeszti a Ma-
gyar Posta. Előfizethető
bármelyik postahivatal-
ban, a kézbesítőknél, a
posta hírlapüzleteiben
és a Posta Központi Hír-
lapirodánál (KHI Bp.
József nádor tér 1.
1900) közvetlenül vagy
postautólevélben, vala-
mint átutalással a KHI
215-961 62 pénzforgalmi
jelzőszámra. Külföldiek
részére előfizethető a
„Kultúra” Könyv- és
Hírlap Kiskereskedelmi
Vállalatnál. H-1389
Budapest, postafiók 149
79.4., 1227 Szolnoki Nyomda
INDEX: 25 224

HU ISSN 0139-0457

Ki mivel számol?

A számol igének 'mérlegel,
tekintetbe vesz' (= számol
valamivel) jelentése viszony-
lag újabb fejlemény nyel-
vünkben. Az ilyen monda-
tok, mint:

Töröcsiknek számolnia kell
azzal, hogy nem hagyják élni;
Az autósoknak csúcsfor-
galom idején forgalmi du-
gókkal is számolniuk kell;
Az OKP nem számolt azzal,
hogy az ifjak jelentékeny
része a szélsőbalra adja sza-
vazatát — már nem hang-
zanak idegenül. Mértékkel
és a maga helyén számolni
valamivel nyeresége nyel-
vünknek.

Nem kevesen vannak
azonban — főként a nyilat-
kozók — akik nem tudnak
mértéket tartani, és számol-
nak, és csak számolnak ak-
kor is, amikor hagyományos
szavainkkal pontosabban és
találékosabban jelezhetnének a
fogalmat, és számolnak ak-
kor is, amikor nincs is szá-
molnivaló. De lássuk a pél-
dákat! Tichy a duisburgi
visszavágón nem számolha-
tott a sérültekkel. Az olim-
pia rendezői 600 000 vendég-
gel számolnak.

A meteorológusok is szá-
molnak. Hétről hétre ismét-
lődő kérdésünk: Milyen idő-
járással számolhatunk a jö-
vő héten? És számolnak
mind a meleggel és a napsü-
téssel, mind a záporokkal és
zivatarokkal.

Számolnak a gazdasági
vezetők is, ki ezzel, ki az-
zal. Egyikük a technikai fej-
lődéssel számol, másikuk a
feladatokkal, melyeket az
éves (ez évi, idei) terv előír.
A mezőgazdaságban is járja
ez a fajta számolás. Tavaly,
az aratás kellős közepén
nyilatkozta az illetékes: Bú-
zából jó termésrel számol-
unk. Eddigél ezt így mon-
dották: jó termés ígérkezik,
gazdag termés, szép termés
mutatkozik.

És mi mindennel lehet
még számolni! A tévé be-
mondója szerint szélesvásznú
filmek vetítésekor a képer-
nyő alsó és felső részén fe-
kete csikkal kell számolni.
Olvastam, hogy a szigetor-
szág postája félmilliárd font
deficittel számol, hogy Kína
helyzetét tekintve harminc-
éves technikai elmaradással
számolhatunk. Ama nevezé-

tes vihar után az AB 500—
600 kárbecsléssel számolt.
Az MTI pedig arról tudósí-
tott, hogy Amerikában je-
lenleg 60 millió autóval szá-
molnak, a század végére pe-
dig 90 millióval fognak szá-
molni.

Folytathatnánk tovább is
a példákat. De talán ennyi
is indokolhatja, miért céloz-
tuk meg a számol valamivel
kifejezést. Nem azért, hogy
kitessekeljük nyelvünköt,
és nem is azért, mert eset-
leg német kifejezés tükör-
fordítása, hanem azért, mert
túlzásba visszük használatát.
Mert nem kevesen vannak,
akik mind azzal számolnak,
amire számíthatunk, ami be-
következik, megesik, előfor-
dul, megtörténik, ami vár-
ható. Számolnak azzal is,
amire figyelni, figyelemmel
lenni, gondolni, emlékezni
kellene. Számolnak azzal is,
amit számításba, tekintetbe,
észbe lehet venni, amit sejt,
gyanít, tervez, remél, vár az
ember, amiről nem szabad
megfeledkezni, amivel tö-
rődni kell. És számolnak
nemegyszer akkor is, ami-
kor teljességgel fölösleges.

Kiss Sándor

Tartalom:

Kiss Sándor: Ki mivel számol?	— — — — —	B/2
Aczél György: Nyelvünk védelmében	— — — — —	1
Lőrincze Lajos: Majd — majdnem	— — — — —	1
B. Sebestyén Ilona: Grafikusok, „dekórosok”, ó!	— — — — —	2
Szántó Jenő: Fokozható-e az optimista?	— — — — —	2
Grétsy László: Beszéljünk nyíltan a nyitottságról!	— — — — —	3
Tompai József: Múltunk a jelenben	— — — — —	4
Pásztor Emil: Jelentős nyelv-e a magyar?	— — — — —	4
Huszár Ágnes: Látogatóban a cseh nyelveművelőknél	— — — — —	5
Raisz Rózsa: Triptichon	— — — — —	5
Marossy Ágnes: Púderozzunk?	— — — — —	6
Velcsor Mártonné: A régi és az új ötvözet	— — — — —	6
Gósy Mária: Beszédünk görbétükre	— — — — —	7
Wacha Imre: A Kazinczy-versenyek néhány tanulsága	— — — — —	7
Szende Aladár: Leleményesség	— — — — —	8
Pusztai István: Nyelvrongáló levelezők	— — — — —	8
Kiss Ádám: Számítógép? Számítógép!	— — — — —	9
Tolcsvai Nagy Gábor: „Versenyfutás az élet”	— — — — —	9
Péchy Blanka: A hasonulások vitájához	— — — — —	10
Sámbokrétthy Péter: Az idegen földrajzi nevek ejtéséhez	— — — — —	10
Kurdi Péter: A ló túloldalán	— — — — —	11
Kosztolányi Dezső: Lélek és nyelv	— — — — —	11
Nyelvünk játéka	— — — — —	12
Éber szemmel, füllel	— — — — —	13
Nagy Ferenc: Ember és helyesírás	— — — — —	14
Zoltán András: Helyesírási szomszédolás	— — — — —	14
Fábián Pál: Nem hit kérdése!	— — — — —	15
Szemle:	— — — — —	15
Postaláda, A külhoni magyarság anyanyelvéért	— — — — —	B/3
A borítón: Az „Édes anyanyelvünk” országos verseny 1979. évi döntőjének eredményhirdetése Széphalmon		

Nyelvünk védelmében

Ha már említést tettem az ízlésről, legyen szabad röviden — írónk, közéleti embereink, pedagógusaink aggodalmához is csatlakozva — szót emelnem a magyar nyelv, a nyelvi kultúráltság érdekében és védelmében. Mert bizony védelemre is rászorul, ha nem is a régi, konzervatív nyelv-szegényítő purizmus értelmében. Sokat és sok mindenről kellene szólni ezzel kapcsolatban, de ezúttal csak a közélet, a közízlés és a nyelv egy-két összefüggését említem meg.

Nem ok nélkül éri gyakran bírálat közéleti, hivatali nyelvünket. Sokak kérése, hogy a hivatalok, a központi és a helyi igazgatási szervek javítsák mindennapi írásos és szóbeli kapcsolataikat az állampolgárokkal. De mindannyiunknak nagyobb gondot kell fordítanunk arra, hogyan beszélünk. Egy nyelvészünk hasonlatával élve: közéleti megszólalásaink alkalmával olykor frakkot, máskor háziköntöst viselünk, de nincs jól szabott utcai ruhánk. Azaz, vagy fennsőbbiségesen szólunk, idegen szavakkal, felesleges szak-kifejezésekkel és bürokratikus fordulatokkal teletűzdelve beszédünket, vagy pedig lehetőségeink alatt maradva, pongyolán, primitív szófűzéssel, elkoptatott kifejezésekkel adjuk elő gondolatainkat.

Mindez nem pusztán a nyelvészet tárgykörébe tartozó jelenség, hanem bizonyos magatartásforma kifejezője is. A bürokrata nem azért bújik személytelen formák mögé — mondván például, hogy „az ügy még nem nyert elintéztét”, vagy hogy „a hiányosságok megállapításra kerültek” —, mert nem ismeri a pontos és egyszerű kifejezést. Hanem azért, mert menekült a személyes állásfoglalástól és a felelősségtől, amelyet vállalva úgy kellene fogalmaznia, hogy „az ügyet még nem intéztem el”, vagy hogy „mulasztást, hibát követtem el...”

Nem kevesebb okkal, joggal bírálhatjuk a tudományos életben, gyakran még az ismeretterjesztésben is burjánzó, bántó, értelmetlen nyelvi arisztokratizmust. Sajnos, valamennyiünk közös ismerőse a szak kifejezésekkel, idegen szavakkal dobálózó előadó, aki nem világos és közérthető gondolatmenetével, hanem az efféle kétes értékű nyelvi mutatóványokkal igyekszik tekintélyt kivívni. A nyakatekert fogalmazás, a mondandó bonyolult és kódos kifejtése nem a hallgatóság felfogóképességéről, hanem az előadó tudásszintjéről állít ki rossz bizonyítványt. Szerencsére vannak ellenpéldák is: legnagyobb tudósaink, az ismeretterjesztés legavatottabb művelői sokszor bizonyosságot tettek arról, hogy a legelvontabb témákról is lehet izes magyarsággal, világos és szép nyelvvezetlél szólni. Példájukat követésre ajánljuk mindazoknak, akik felelősségteljes szolgálatnak tekintenek minden alkalmat, amikor kisebb vagy nagyobb közösséghez szólhatnak.

Sokan jogos aggodalommal teszik szóvá azt is, hogy az irodalomban és a színpadon, filmen elszaporodóban van az öncélú nyelvi durvaság, amely mögött a művészi ábrázolás lapossága, emberi durvaság kultusza húzódik meg.

Adott esetben — mint akár Petőfinél — van szerepe a nyelvi indulatosságnak, a szenvedélyes kitörésnek. Van helye, mint egy közeg nyelvi stílusát hitelesen visszaadó eszköznek is. Nincs azonban funkciója — még a realizmusra hivatkozva sem — a felesleges trágárokadásnak, amely az irodalmi nyelvet önmaga színvonala alá süllyeszti.

Kár volna tagadni: van nálunk okatlan prudéria. De ennek egyik indítéka éppen a nyelvi durvaság, amelynek egyesek nem mernek gátat vetni, félve, hogy maradiaknak fogják őket bélyegezni. Régen tudott dolog, hogy a nyelv kihat az emberi kapcsolatokra, a társadalmi élet minőségére. Nem várhatjuk, hogy miközben valakit állandóan pongyola, durra nyelvi hatás érke, magatartása, társaihoz való viszonya emberibb, megértőbb és humánusabb legyen. (A szabadság rendjéért címmel megjelentetett előadásból, Kossuth K. 1979. 73—5. l.)

ACZÉL GYÖRGY

Majd — majdnem

Sokan vannak, akik nyelvi hibát szímatolnak minden olyan esetben, amikor a saját, megszokott kifejezésük, szavuk helyén vagy helyett valamilyen más szót, kifejezést hallanak, olvasnak. És szorgalmasan javítgatják is ezeket a „hibákat”: ne mondd, hogy oly gyakran; hogy gondolod?, végképp elveszett, ottan álltunk; mert csak így helyes: olyan gyakran, hogyan gondolod, végképpen elveszett, ott álltunk. S nehezen tudnak belenyugodni abba, hogy „így is jó, úgy is jó”, legföljebb egy kis stílus-különbség van (vagy lehet) a két változat között. Például, hogy a „közönséges”, a köznyelvi, mindennapi ott formával szemben az ottan ritkábban használatos, régies, választékos.

Vagy itt van a címben írt majd és majdnem. Van, aki a majd szónak „csaknem, majdnem” értelemben való használatát helyteleníti. Pedig mind a régi, mind a mai nyelvben szokásos és szabályos a majd határozószó ebben a jelentésben is, nemcsak „később, azután” jelentésben. Tehát nemcsak ez a helyes: majd elmegyek, majd adok én neked; hanem az „úgy sir, majd megszakad a szíve”, „olyan gazdag, majd fölveti a pénz”, „úgy örül, majd kiugrik a bőréből” is. Az utóbbi példákban a majd szót majdnem-mel helyettesíthetjük: majdnem megszakad, majdnem fölveti a pénz, majdnem kiugrik a bőréből. A kétféle majd között azonban hangsúlyozásbeli különbség van! Amelyiket majdnem-mel lehet helyettesíteni, az erősebben hangsúlyos. De azért mégsem egészen mindegy, mikor melyik szóval élünk! Mert bizony igen sokszor nem derül ki az írott szövegből, vagy legalábbis nem azonnal, hogy melyik jelentésben használta, gondolta a mondat fogalmazója. S ez megakasztja, megzavarja az olvasót.

Az egyik napilap hírovtában például arról értesülünk, hogy a vádlott az országoton „megtámadta, kifosztotta, majd agyonverte útítársát”. A híradásból később kiderült, hogy az agyonverés nem volt teljes, tehát így kell olvasnunk: majd agyonverte (mindkét szót hangsúlyozva), nem pedig így: majd agyonverte (csak az ígét hangsúlyozva). De ha ezt olvastuk volna: majdnem agyonverte, fél-

holtra verte stb. — akkor nem kellett volna gondolkodnunk a megfejtésen. Másutt azt olvasom: „Amikor majd tizenöt éve kiadómmal szerződést kötöttem...” Bizony itt sem világos a majd szerepe. Lehet aztán is, de lehet majdnem is a jelentése. Az utóbbit kellett volna írni: Amikor — majdnem tizenöt éve, idestova tizenöt éve. „Majd minden adásunkban foglalkozunk néprajzzal és nyelv-műveléssel” — olvastam a Rádióújságban. Én tudom, hogy az a majd itt mit jelent, de vajon az olvasók többsége tudja-e?

Néha persze az írók is érzik, hogy szükség volna valamivel jelölni a „majdnem” jelentésű majd szócskát. Például így: „Szerencse, hogy tévedéseink majd” mindig kiderülnek.” Ez a kis vessző a d betű felett eligazít bennünket, hogy majdnem mindegyről van szó. Csak hát az ilyen kis írásjelek is sokszor lemaradnak, vagy az olvasó nem veszi őket tudomásul.

A tanulság az, hogy egy nyelvi forma helyessége, vagy helytelensége a felhasználás során, a mondatban dől el; önmagában ugyan jó, kifogástalan lehet egy szó, kifejezés, de ha a gondolat-közlésben zavart okoz, ha a pontos megértést zavarja, gátolja, akkor ki kell javítanunk, ki kell cserélnünk, mint egy rosszul működő műszert, gépkatrézt.

Említhetünk egy másik, hasonló példát is. A hogy szócska lehet kötőszó is, kérdőszó is. Megkérdeztem, hogy mit keres; Megkérdeztem, hogy gondolja. A hogy az első példában kötőszó és hangsúlytalan, a másodikban kérdőszó és hangsúlyos. A második hogy helyett azt is mondhatom: hogyan (Megkérdeztem, hogyan gondolja).

A legtöbb esetben kiderül a szövegből, melyik jelentésben használja az író a hogy szócskát. De előfordulhat olyan helyzet, olyan mondat is, amely nem tájékoztatja pontosan, sőt félrevezeti az olvasót. Egyik napilapunk például így közölte két évvel ezelőtt egy korcsolyázó nyilatkozatát: „Reméljük, a müncheni világ bajnokságig nem felejtik el a pontozók, hogy táncoltunk.” De valószínűleg így gondolták: Nem felejtik el, hogy táncoltunk, azaz: hogyan táncoltunk.

Talán mondanom sem kell: a kettő — nem azonos!

Lőrincze Lajos

Grafikusok, „dekórosok”, ó!

Bizonyára sokan emlékeznek az ötvenes évek egyik magyar filmjéből (az *En és a nagyapám* címűből) arra a megható, mulatságos jelenetre, mikor a nagyapa a munkásszálláson írni tanítja egyik lakótársát. Egymással szemben ülnek a deszkaasztalnál, és mikor az írni tanulónak a füzetébe a kamerán át bepillantunk egy pillanatra, csupa fordított S betűt látunk, szép sorjában. A humor csillan föl ebben a fejtetőre állított, megfordított betűben, minden írni-olvasni tudó azonnal megérti.

E filmbeli jelenet láttán kedves-humoros érzés fog el; ha azonban a pesti utcán a plakátokat nézegetem, egyik-másik szurrealista neonínyencségen inkább bosszankodom.

Nézzünk néhány példát! Sajnos (vagy hála istennek), a nyomdai betűk ezeknek az illusztrálására nem alkalmasak, de talán sikerül bemutatnom őket. A Híradó mozi bejárata fölött sokáig ott díszelgett a Balázs Béla Stúdió reklámja, saját bemutatandó alkotásairól. Ebben a „B” betű hármas számmá változott, esetleg fordított E-vé, az „S” pedig hát, valami lebegő, ferdén úszó, inkább sportreklámnak ható, kb. 70 fokos dőlésszö-

gú valamivé, melynek két lába (szárnya?) van. A „D” egy vastag mágnes, a „T” átmenet saját magából az „F”-be, az „L” olyan mohó, hogy egy talpon meg sem tud állni.

Aztán a Lenin körúton egy ÉTTEREM felirata, melyben a két „T” valami különös alakzattá összeállván, az „E” a cirill vagy görög ábécét követvén, az „M” kis (de felnagyított) mmé válván, arra buzdított, hogy közelebb menjék, jobban szemügyre vegyem, hát-ha esetleg a szemem romlott el. Ha már mi, magyarul olvasni tudók sem értjük, mit tegyen az a szegény külföldi, aki hazánkba jöven, esetleg előre szótárban megnézte és kiírta a fontosabb szolgáltatató egységek nevét?

Mi lehet az oka e mértéktelen stilizálásnak? A művészi kivétel? Ha eszembe jut híres nyomdászunk, Kner Imre és betűi — melyek szépek, de „ennek ellenére” követik a szabványt, és nem utolsósorban olvashatók —, ezt a lehetőséget el kell vetnem. Fantáziám, úgy látszik, kevés van. Ez abból is kitűnik, hogy némely feliratot csak életismeretem fejtet meg velem. Semmiképpen sem maga a szöveg.

Az, hogy a helyesírás is örökösen csorbat szenved

ezen a „műveken”, lassan eltörpül az olvashatatlanság miatt.

És még nem szóltam a föliratok kapcsán az ékezésről. Mármint a hosszú és rövid magánhangzók jelöléséről. A függőleges, betű fölötti ékezet leggyakrabban lefelecsúszik: verstani jellé alakul, egyes esetekben félre-csúszik, hetyke kis kalapocská (süvegecske) válik belőle; a pontokból pedig szintén verstani jel és egyéb mértani ábra válik.

A múltkor véletlenül tanúja voltam egy e témához kapcsolódó esetnek. Egy könyvborító tervezője az író nevét a helyes hosszú helyett rövid i-ként tervezte. Mire a félreértés kiderült, a borítóterv készen volt, mégpedig már több ezer példányban kinyomva. Ezt már nem lehet kijavítani, az idő és a költségek miatt. De a könyvborító alapos áttanulmányozása után kő esett le az érdekeltek szívéből. Tudniillik a borító és a rajta levő betűk tervezője az i-re egy vízszintes vonalat tett. „Ez elmegy hosszúnak is” — mondták megkönnyebbülve az illetékesek.

Mindennek ellenére jó volna, ha megmaradna „az i kelleme... az i dallama...” — külalakjában is.

B. Sebestyén Ilona

Fokozható-e

az

optimista?

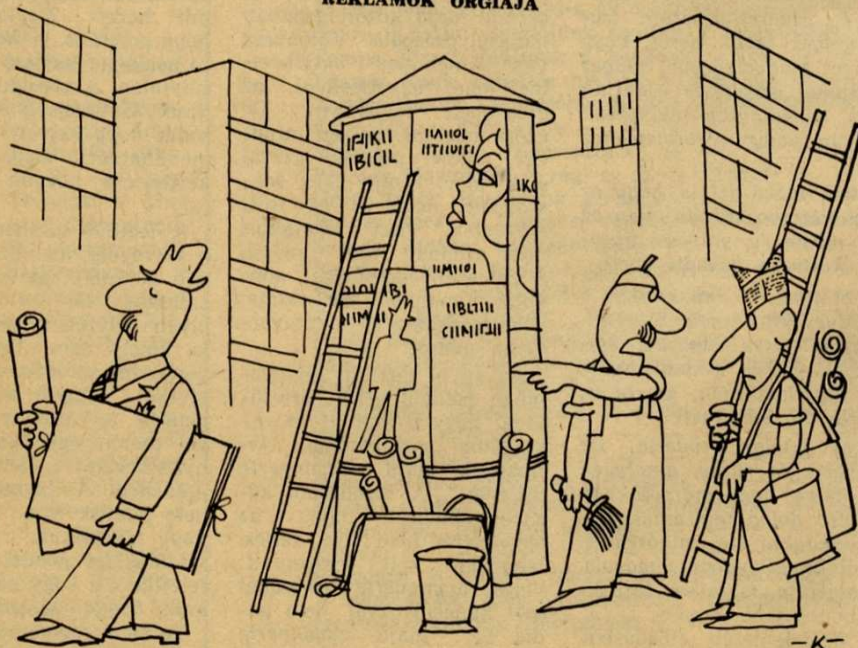
A szerkesztőségi boríték-ból egy újságkivágás hullott ki, s benne pirossal aláhúzva ez a mondat: „Még a legoptimistább számítások szerint is...” stb. A margón pedig ez a megjegyzés: „Az *optimista* szó egymaga felsőfok. Ezt csak tudatlanok fokozzák tovább.” Szigorú minősítés, kétségtelen. De vajon igaz-e?

Annyi igaz, hogy az *optimista* valóban a latin *optimus* „legjobb” származéka. De mit jelent az *optimista* magyarul? A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint mint melléknév azt jelenti: *derülátó, bizakodó*. Bizony ebben sehol sincs felsőfok. Vagyis a magyar nyelvi tudat számára — s nemcsak az *optimista* esetében — közzömbös a jövővényező eredeti nyelvi jelentése. Vitathatatlan, hogy a *derülátóbb, bizakodóbb* és felsőfokok (pl. ő volt köztünk a *legderülátóbb*) hibátlan szóképzés, de ugyanígy nem hibáztható az ilyen fordulat sem: „En ezt *optimistábban* ítélem meg.”

Levélírónk fennakad a mostanában mindinkább terjedő *optimális* szó fokozásán is. Ennek értelme: a legkedvezőbb (nek ígérkező). Ebben már csakugyan van egy *leg-*. Hétköznapi értelmű szótárunk mégis föltűnteti az *optimálisan, optimálisabban* alakot, tehát a ragozott alakját és a középfokát, s nem csillagozza meg, ami „kerülendő” minősítést jelentene. Nyilván igaza van. Nemcsak azért, mert létezik nyelvünkben a *legszépebb, leggyorsabb* stb. szavak, hanem azért, mert a magyar nyelv tudatában az *optimális* alighanem azt jelenti, hogy „előnyös, kedvező”. Ezért találkozhatunk közgazdasági és műszaki szövegekben — de már publicisztikában is — az *optimálisabb, legoptimálisabb* szavakkal.

Szántó Jenő

REKLÁMOK ORGIÁJA

Beszéljünk nyíltan a nyitottságról!

Nem tudom, olvasóink fölfigyeltek-e már arra, hogy életünket egy-két év óta a „nyitottság” jellemzi. A minden szellemi hatás iránt fogékony embert régebben *nyílt eszű*-nek nevezték, ma *nyitott*-nak mondják. A még eldöntetlen, teljesen bizonytalan kimenetelű kérdés pár éve *nyílt kérdés* volt, ma mindinkább *nyitott kérdés*. Nemrégiben olvastam a napilapokban, hogy a Kertészeti Egyetem *nyitott hetet* rendez, azaz egy hétig nyitva áll minden olyan középiskolás előtt, aki be szeretné pillantani az egyetem életébe, tevékenységébe. Azelőtt az illető *nyílt hét*-nek nevezték volna. Nézzük meg hát *nyílt kártyákkal játszva*, de remélhetőleg nem *nyitott kapukat döngöztve*, hogyan tehetünk igazságot ebben a *nyílt* vagy *nyitott* kérdésben!

Hogy nyelvi szempontból, képzésmódját tekintve mindkét alak szabályos, kifogástalan, az aligha lehet vita tárgya. Mindkettőt sokféle szókapcsolatban használtuk régen is, és használjuk ma is. Gondoljunk olyan jelzős kapcsolatokra, mint *nyílt parancs* (= különleges megbízást tartalmazó parancs), *nyílt szótág* (= magánhangzóra végződő szótág), illetve *nyitott bőrönd*, *nyitott könyv*. (A *nyílt* és *nyitott* melléknév állítmányi szerepű használatával — pl. ez a kérdés még *nyitott* — most szándékosan nem foglalkozom, hogy ne kuszáljam össze a szálakat.) Jogosan vetődik fel a kérdés: van-e valamilyen szabályszerűség, kialakult rend abban, hogy mikor melyik melléknévvel élünk?

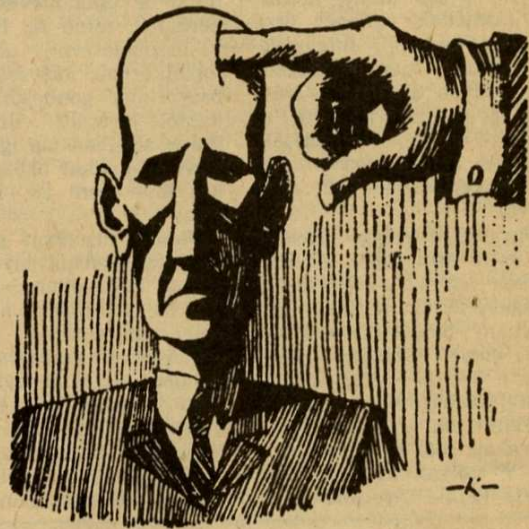
Úgy érzem, van. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a *nyitott* és *nyílt* közötti használati elkülönülés főleg aszerint ment végbe, vajon konkrét vagy átvitt értelemben alkalmazzuk-e a kérdéses szót. A konkrét értelemben a nyelvszokás szerint inkább a *nyitott*, az átvittnek inkább a *nyílt* melléknév felel meg. Lássuk csak ezt példánkon is!

Többnyire *nyitott*-nak mondjuk azt, ami a szó szoros értelmében nyitva van, azaz nincs becsukva, bezárva. Tehát: *nyitott ajtó*, *ablak*, *láda*, *pénztárca*, *könyv*, *füzet* stb. *Nyitott* a szélesre tárgult szem, a kitért száj is, továbbá a nyakat szabadon hagyó ruha. Megannyi kézzelfogható, konkrét dolog. Ezzel szemben a nyelvszokásnak megfelelően inkább a *nyílt* szót használjuk akkor, ha nem ennire konkrét értelmet akarunk kifejezni. Ami nem titkos, hanem a nyilvánosság előtt történik, az nem *nyitott*, hanem *nyílt*. Tehát: *nyílt szavazás*, *nyílt választás*, *nyílt beavatkozás*, *nyílt erőszak*, *nyílt titok*. *Nyílt* az is, ami őszinte, szépítés és kendőzés nélküli: *nyílt válasz*, *beszéd*, *beismerés*, *véleménynyilvánítás*. Hasonlóképpen *nyílt*, nem pedig *nyitott* az egyenességre, becsületességre valló *tekintet*, *homlok*, *arc kifejezés*. És a példákat még tovább sorolhatnám; azokat is, amelyek még jobban megerősítik az előadottak igazát, és azokat is — jóval kisebb számban —, amelyek nem tükrözik a vázolt használatbeli elkülönülést. Ehelyett azonban most már csak azt jegyzem meg, hogy olykor — az elmondottakkal egybehangzóan — aszerint használatos egy-egy jelzős szókapcsolat inkább konkrét, vagy inkább átvitt értelemben, hogy a *nyitott* vagy a *nyílt* jelző áll-e a szókapcsolatok élén. A *nyitott tér* kifejezés elsősorban nagy kiterjedésű területet, térséget jelent, a *nyílt tér* ellenben egykori napilapok magánközleményeket tartalmazó rovatát idézi fel előttünk. A *nyitott levél* első szava azt jelzi, hogy a levél nincs lezárva, lera-gasztva. A *nyílt levél* ezzel szemben valakihez újságban intézett közlést, nyilatkozatot jelent.

Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy az itt vázoltól eltérő jellegű használat hibás. A nyelvben mindig is voltak, mindig is lesznek olyan formák, amelyek valamilyen okból nem vagy nem teljesen illenek bele a képbe. Nincs okunk

pl. kifogásolni sem a *nyílt seb*, sem a *nyitott seb* kifejezést, bár mindkettő a friss, még be nem hegedt sebet jelenti. Azt sem érzem károsnak, hogy a szellemileg fogékony, minden új hatás befogadására kész személyt tudósítók és nyilatkozók újabban egyaránt szívesen nevezik *nyitott*-nak, az ilyen készséget pedig *nyitottság*-nak. Nem

De ennyi kockázatot vállalom kellett, hogy meg tudjam őrizni *nyitottságomat*” (Pesti Műsor 1979. 35/21). Arra azonban ügyelnünk kell, hogy kellő ok nélkül, pusztán valamiféle divathatására ne bolygassuk meg a többé-kevésbé kialakult rendet, ne zavarjuk meg a magyarázó beszélok nyelvvezékét. Márpedig erre nemegyszer akad példa. Cikkem

ELIGAZÍTÁS

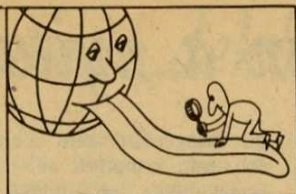
tartom e használatot hibásnak, mert bár az átvitt értelemben inkább a *nyílt* forma illene, mint a *nyitott*, személyre vonatkoztatva a *nyílt* alighanem az 'őszinte, becsületes' jelentést sugallná, s így megtévesztő lehetne. Más tehát a *nyíltság* és más az a *nyitottság*, amelyről pl. Márton András színész beszél egy interjú során: „Valóban nyugtalan természet vagyok, s ez a döntésem kalandorságra vall.

elején néhányat már említettem, befejezésül most még egyre utalok. Egyik napilapunk nemrégiben ezt a jellemzést adta egy tudósról: „Az előadói emelvényen *nyitott homlokú*, nem magas termetű férfi áll, a mélyen ülő szemek fészkeiben szelíden csöndes tekintettel.” Az első pillanatban arra gondoltam, a kitűnő tudóst bal eset érte, azért van nyitva a homloka.

Grétsy László

„A mondanivaló értelmes és célszerű elrendezése a mondatban ugyanolyan jellegű szellemi munka eredménye, mint egy ház felépítése, egy szindarab, regény, novella, tanulmány, riport megszerkesztése, egy festmény alaprajza — amely esetleg teljesen eltűnik a színek alatt.”

(Kolozsvári Grandpierre Emil)

Múltunk a jelenben

Közműveltségünk leginkább egy-két mai helyesírási nehézség értelmezésében veszi számba a nyelvtörténeti ismereteket. Szinte mindenki tudja például, hogy az *Eötvös*, *Ferencz*, *Takáts* típusú családnevek sajátos *cz*, *eö*, *ts* stb. betűje korábbi írásmódok emlékét őrzi. A köznevekben, utónevekben viszont nem ragaszkodunk híven a korábbi írásképhez: ezekben tehát a *Ferenc*-, *ötvös*-, *takács*-féle egységes betűhasználatra való áttérésnek nem volt akadálya.

Ugyancsak eléggé ismeretes az *ly* betű dolga. Ma legtöbben ezzel is a kiejtésbeli hangot jelöljük, de csak a hagyomány megszabta szavakban: *golya*. (Köznyelvi kiejtése: *gólya*!) A nyugati nyelvjárasterület bizonyos részein azonban *l*-lel ejtik e szavakat: *foló* (= folyó), *góla* (= golya), *királ* (= király). Északi nyelvjárásaink

pedig még ma is többfelé őrzik az egykor általános, „jésített *l*” ejtősmódot; elnagyolt írással: *foljó*, *gólja*, *királj*. Helyesírásunk *ly* betűje tehát ezt a korábbi kiejtést tükrözi.

Mondanunk sem kell, hogy mind a családnevek régies betűinek, mind az *ly*-nak a kiküszöbölésével állandóan foglalkoznak helyesírási szabályzatunk gondozói; a sokaktól javasolt, drasztikus műtét azonban ma igen nagy bonyoldalmakat okozna. Ezeket most nem is részletezem.

Vannak azonban szavaink toldalékolásában olyan látványos érthetetlen „kivételek” is, amelyek a nyelvtörténet ismeretében egészen természetes, szabályos alakulatok. Azt a magyarul tanuló idegenek is könnyen megjegyzik, hogy a magas hangrendű szavakhoz a két- és háromalakú toldalékok magas változatukban járul-

nak (*víz-re*, *kert-hez*), a mély hangrendűekhez azonban mély magánhangzós alakjukban (*ház-ra*, *hűsz-hoz*). Hanem azt a magyar ajkúak se igen értik, hogy miért járul számos *i*, *í* (s egy-két *e*, *é*) tőhangzós, tehát magas hangrendű szóhoz mégis mély toldalék: *zsir-hoz*, *sír-ba*, *víg-an*, *virít-hat*, *nyír-ás* stb. (És ugyanígy: *cél-hoz*, *hég-ától*, *derék-től*.) — A dolog nyitja (nem: nyit-jel!) az, hogy haidan, mikor már a magas-mély illeszkedés kialakult, nem csupán magas *i*, *í* hangunk volt, hanem mély is. Ezt nyelvtudás szerint inkább az *u*, *ú*-hoz hasonlóan képezték eleink. Világos mármint, hogy az előretolt nyelvvel képzett, magas *i*, *í* tőhangzó ezen a fejlődési fokon is magas toldalékot kívánt maga után (mint ma: *víz-nek*, *szív-re*, *visz-nek*, *merít-het*), a hátrahúzott nyelvvel képzett tőhangzó ellenben mély toldalékot. (Vesd össze a mostani *sír-ba*, *ri-nak* típusával.) Íme: egy immár nem élő, ha tetszik: fantomhang mint szabálmódosító erő ma is hat!

Ilyenféle jelenség az írásunkban rendszeresen meg sem különböztetett zárt *e* (legismertebb szakmai jele: *ë*) hanggal kapcsolatban is akad. Tudvalevő dolog, hogy immár a magyar anyanyelvűek jókora része alacsonyabb nyelvtudással képzett.

úgynevezett nyíltabb *e*-t ejt ott is, ahol mások hagyományosan közép magas nyelvtudással ejtett *ë* hangot mondanak. A szakállas rigmust föllevenítve, neki nem „Egyél, ményem, kényeret meggyel, / Ha nem észéd, tédd el, / Majd megészéd réggel” a mondóka, hanem csupa nyílt *e*-s változata. Nos, ez a számára nem létező zárt *e* is benne él, hat azért a töle használt nyelvi szabályokban! A bonyolultabb eseteket mellőzve, a *-t* tárgyrag mindig (eredetileg is nyílt) *e* kötő- vagy előhangzóval járul a névszók egyik részéhez (*fül-et*, *méz-et*, *öz-et*, *tíz-et*), ellenben közvetlenül tapad a tövégi mássalhangzóhoz, ha — akárcsak a *-k* többesjel előtt — zártabb *e* (= *ë*) volna *e* hangoscska, s nélküle sem keletkezik nehezen kiejthető mássalhangzó-torlódás (*hír-t*, *szín-t*, *íny-t*, *kés-t*, *vész-t*, *remiz-t*; de a kiejtés nehézségeit elkerülve: *kert-ét*, *Bécs-ét* stb.).

Íme ismét azt látjuk: akiknek a magyar nyelvében ma ismeretlen a középső nyelvtudással képzett *e* (= *ë*) hang, azok is követik azt az alakot, amelyben még a kétféle *e* különbsége érvényesült. S ez mégsem kísértetjárás, csak nyelvi valóság.

Tompa József

JELENTŐS NYELV-E A MAGYAR?

A világon jelenleg — a nyelvjárásokat leszámítva — mintegy háromezer nyelvet beszélnek. Ez a sok különböző nyelv lényegileg egyenrangú, ugyanis mindegyik alkalmas arra, hogy általa az emberek kifejezzék magukat, és megértsék egymást. Abból a szempontból azonban, hogy melyik nyelvet hányan beszélnek, igen számottevő különbség van a világ nyelvei közt.

Ma a föld lakosainak együttes száma mintegy négy milliárd, azaz négyezer millió. Ha ezt a számot elosztjuk a nyelvek számával, megállapíthatjuk, hogy egy nyelvet átlagban 1,3 millió ember használ. Így számíthatva a magyar a jelentősebb nyelvek közé tartozik, hiszen beszélőinek száma körülbelül tizenegyszeresen meghaladja a világon az egy nyelvhöz kapcsolódó emberek számának statisztikai átlagát.

Sajnos, nem minden ország hivatalos forrásai közölnek

megbízható adatokat a lakosság anyanyelvi és nemzetiségi megoszlásáról, arról pedig még kevésbé, hogy az illető országban melyik nyelvet hányan beszélnek. A földön a magyar anyanyelvűek száma valamivel kisebb a magukat magyarnak vallókénál, a magyarul beszélők száma viszont nagyobb. Előfordul, hogy második nyelvként olyanok is beszélnek a magyar nyelvet, akiknek más az anyanyelvük, sőt talán a nemzetiségük is. A jugoszláviai Vajdaságban például nemcsak az ott élő magyarok nagy része beszél a magyar mellett szerb-horvát nyelven, hanem az ottani szerb-horvát lakosság egy része is beszél magyarul.

Dávid Zoltán statisztikusnak a Magyar Nyelvőr 1970-i évfolyamában megjelent tanulmánya szerint az öt lakott földrészen a magyarok száma 14,5 millió, a magyarul beszélők azonban 16,2 millió. Magyarország után Romániában él a leg-

több magyar; Dávid Zoltán becslése szerint 1 850 000 (a magyarul beszélők száma pedig 2 500 000). A magyarul beszélők számát tekintve Európában a harmadik helyen Csehszlovákia, a negyedikén Jugoszlávia, az ötödiken a Szovjetunió, a hatodikon az NSZK áll. Amerikában (az Egyesült Államokban, Kanadában és Dél-Amerikában) összesen körülbelül egymillióan beszélnek magyarul.

Ha a föld lakosságát kerekén négy milliárdnak, a magyarul (vagy magyarul is) beszélők számát pedig kerekén tizenhatmilliónak vesszük, azt találjuk, hogy a világon minden kétszázötvenedik ember, tehát minden ezer ember között négy, azaz a teljes lakosság 0,4 százaléka beszél magyarul.

Érdekes, hogy az emberiség kétharmada mindössze tizenhárom nyelven beszél; legtöbben a kínai — azaz „han jü” — nyelven (a Föld lakosságának egyötöde), utá-

na az angol nyelven (a föld lakosságának egytizede). A további tizenegy nyelv a beszélők számának sorrendjében: a hindusztáni, az orosz, a spanyol, a német, az arab, a japán, a maláj (indonéz), a francia, a bengáli, a portugál és az olasz.

A magyar nyelv helye a földgolyó csaknem három-ezer nyelvének sorában nemcsak az első ezer, hanem az első száz között van. Fél évszázaddal ezelőtt Kosztolány Dezső azt írta, hogy a föld hátán „a huszonkilencedik hely illeti meg a magyart”. Bár a magyarul beszélők száma nem növekszik oly arányban, mint az egyes ázsiai vagy afrikai népeké, azt hiszem, ma sem állunk hátrább ebben a sorrendben a negyvenedik helynél.

Nagy számmal vannak a világon olyan nyelvek, amelyeket csak néhány ezer ember beszél. Az ilyenekhez képest a magyar „nagy” nyelv, a világnyelvekhez viszonyítva azonban — beszélőinek számát tekintve — „kis” nyelv.

Pásztor Emil

Púderozzunk?

Fiatalok között járva gyakran hallhatók a következő kifejezések: **Nem kell a púder; Nincs tovább kecmec; Elég a rizsából.**

A csak köznyelvet ismerők talán nem is mindig értik az ilyenfajta megnyilatkozásokat. Mindegyik az ifjúság, a fiatal kor egyik jellemző tulajdonságából táplálkozik, egy bizonyos szemléletmódot tükröz. Általában a fiatalok több őszinteséget, nyíltságot várnak el egymástól és a felnőttektől, s cserébe ők is egyenesebbek, szókimondóbbak, sokszor nyersebbek, durvábbak. Leplezetlenségre szólítanak fel ezek a fordulatok is, körülbelül azt jelentik: nincs szépség szépítésre, elég a mellébeszélésből, (—) vagyis: térj a lényegre.

A nemzeti nyelv rétegei között sajátos helyet foglal el az ifjúsági nyelv. — Az anyanyelvet formáló erő talán ebben a rétegnyelvben működik a legerőteljesebben: itt hoz létre újabb és

újabb szófordulatokat, alkot újszerű szóképeket, friss jelentéssel gazdagít régebbi kifejezéseket, „megcsavar” szólásokat, közmondásokat vagy megkurtít szavakat. Az ifjúsági nyelv tehát nagy hatóerő is, az új „alkotások” gyakran nem maradnak meg az iskola falai között. Behatolnak az irodalom és a sajtó nyelvébe, nemegyszer átveszik őket felnőttek, terjednek gyárakban és hivatalokban, a rádióban és a televízióban.

Mi az oka gyors terjedésüknek, közkedveltségüknek? Csak a divat, az újat kergetés élvezete? Elsősorban. De nem csak ez! Valami több, valami más van ezekben a kifejezésekben, mint közismert változatukban. Ezeknek külön stílusértékük van.

A nyelv mindig több lehetőséget kínál a beszélőnek, választhatunk, hogy az adott gondolatot, érzést melyik rendelkezésünkre álló nyelvi

elem segítségével fejezzük ki. S ha a rokon értelmű szavak, kifejezések tárházából nem a szokványost, a mindennapit, a gyakran szürkét választjuk, máris hatásosabbá, hangulatosabbá, kifejezőbbé tettük beszédünket.

Mi adja e kifejezések stílusértékét? Szemléletességük, hangulatuk, a bennük rejlő kép. Vizsgáljuk meg őket külön-külön! **Nem kell a púder!** A kifejezés alkalmi stílusértékét a **púder** szótól kapja. Idegen, német (francia) eredetű, szalonnyelvi szóként került nyelvünkbe. A púder a szépítkezés egyik eszköze, arcszínezésre és a ráncok elfedésére szolgál. S így válhatott szókép alapjává, ugyanis hasonlatosság van a nők arcának kendőzése, púderozása és az igazság palástolása, a valóság meg nem mutatása között. **Nem kell a púder** — mondják a fiatalok, szemléltetve, érzéki képhez kapcsolva irtózásukat attól, ami nem őszinte.

Nincs tovább kecmec! A mondat hatását a **kecmec** határozza meg. Hangulatfestő szó, hangalakjának játsszi képzése miatt természetes velejárója egy bizonyos fokú tréfasság, vidámság. De mi a jelentése? Az értelmező szótár szerint pizmogást jelent, s valószínűleg a népi eredetű **kecmereg** 'nehézen mozog, mászik' jelenté-

sú igéből származik. Amikor a fiatalok 'nincs tovább mellébeszélés, csúrés-csavarás' értelemben alkalmazzák a kifejezést, átvitt értelemben használják, de megtartva a szó eredeti hangulatát.

Elég a rizsából! Ez is metaforikus megfogalmazás. A rizst általában hús mellé kóritésként esszük, vagyis a lényeg mellett valamiféle mellékést, nem fontosat jelent. Ez adja a kép alapját. Aki a lényegtelenit mondja, aki mellébeszél, annak a szövegére mondják: **rizsa**. Így a megszokottól eltérő népies alakban.

Hatásosak-e ezek a kifejezések? Feltétlenül! Hatásosságuk nem a szavak kifejező erejében vagy a magyar nyelv továbbfejlesztésében, hanem elsősorban újszerűségükben rejlik. Hasznosak-e? Néha igen, néha nem. Hasznosak akkor, ha új fogalmat, új jelentést, új hangulatot stb. jelölnek, de károsak és fölöslegesek, ha a meglévő kifejezések tartalmát szívják fel, s kiteszítanak nyelvi tudatunkból más hasonló jelentésű szavakat.

Az ifjúsági nyelv — ezt továbbra is el kell ismerünk — sokszor szellemes, fordulatok, szemléletes, játékos, s ezért nagy értéke a magyar nyelvnek, a benne rejlő nyelvtanító erőt meg kell őrizni.

Marossy Ágnes

A RÉGI ÉS ÚJ ÖTVÖZETE BABITSNÁL

A költészet ősi kifejezésmódja a képszerű ábrázolás. Jelképpé válhat egy-egy történet is, amelynek leírása valami nevén nem nevezhető, burkolt mondanivalót takar. Ilyen jelképes értelmű Babits Mihály utolsó nagy alkotása: a Jónás könyve. Tudjuk, hogy a prófétai küldetés ellen lázadó Jónás bibliai történetét nem a történet kedvéért írta újra a költő. Jónás a hivatását teljesítő hős jelképe lett, szavai a költő kortársaihoz szóltak, egy kritikus történelmi korszakban.

Ahogy a régi történet félreérthetetlenül közvetíti az új mondanivalót, ugyanolyan tökéletesen ötvöződik a költő nyelvében is az új a régivel. Archaikus hatást idéző eszközként legtermészetesebben a régies szavak, szókapcsolatok kínálkoznak. Találunk is ilyeneket a műben (*padlat, mimesek, mivek, fedélközi ház, hosszant, mivére, mindazonáltal, míg nem, hévség, bölcseje, miféle nemzet szült, a 'bír' jelentésű vall ige stb.*), bár elenyészően keveset a mű terjedelméhez viszonyítva; szinte háttérbe szorulnak a jóval nagyobb számú kevésbé választékos, sőt nemegyszer kellemetlen hangulati hatású, modern kifejezéssel szemben, mint: *rühelltem, bődült, leshetett, halbüzét, fricskád, bődös* (Jónásra értendő szitkozódó szóként), *okádva, hé, hó-rukk, fittyet hány, görös hajósok, fene víz, csahos szók, visszarügött dupla talppal*. Ez a kettősség a Jónás könyve stílusának sajátos realizmust, környezetfelidéző erőt kölcsönöz, s egyúttal nem hagyja elfeledni a régi történetnek az író jelenével való kapcsolatát, azt, hogy a költő a maga koráról beszél.

A régies hangulat felidézésében a ma már nem használatos igeidők kapják a legnagyobb szerepet. Az összetett múlt igealakjai között van egy: a *csücsültem* *vala*, amelyik önma-

gában is mutatja azt a kétarcúságot, amely a **vers nyelv**nek régiességében, s ugyanakkor ironikus-realizáló színezetében rejlik. Feltűnő az is, hogy a drámai részek — például a hajókormányos és Jónás dialógusa, Jónás vízbe dobása vagy menekülése Ninivéből — egyáltalán nem tartalmaznak régies stílushatást keltő nyelvi eszközöket. Így a szinte szó szerint idézett bibliai mondatok mintegy keretbe foglalják a modern szövegrészeket.

A felsoroltakon kívül van egy olyan nyelvi eszköze is Babitsnak, amely az eredeti szöveghez túlságosan ragaszkodó régi fordítók sajátossága volt, de itt jellegzetes biblikus patinát ad a vers epikus részeinek. Ez a feltételes módú igealakoknak a maitól eltérő használata. Kilenc olyan feltételes módú állítmány van a Jónás könyvében, amely helyett ma kijelentő vagy felszólító módú alakot használnánk. Ezek közül csupán egyet idézünk:

Az Úr pediglen készített *vala*
Jónásnak egy hatalmas cethalat
s elküldte tátott szájjal, hogy *benyelné*...

Ez az igemódcsere latin szövegek magyartalan fordításából származik, és fordításirodalmunkra jellemző még a kódexirodalom után is. Bizonyos, hogy a magyar–latin szakos tanár Babits, aki tökéletes műfordító is volt, és az Amor Sanctusban véletlenül sem vetti el az igemódok használatát, tudatosan választotta ezeket az igeformákat, mert ezek is hozzájárultak korai bibliafordításaink stílushangulatának felidézéséhez. Babits kereste, s megtalálta mondanivalójához a legtökéletesebb formát.

Velcsov Mártonné

BESZÉDÜNK GÖRBETÜKRE

Beszéd közben a felnőtt sosem gondol arra, hogy gyermekkorában milyen küzdelmet vívott azért, hogy megtanulja gondolatait szavakká, mondatokká formálni. Gyakran azonban az sem jut eszünkbe, hogy gyermekünk a mi közvetítésünkkel sajátítja el anyanyelve beszédhangjait, szavait, nyelvtani elemeit. A gyermek szívesen alkalmaz készen kapott nyelvi fordulatokat, amiket csak be kell illeszteni saját mondataiba. Ezek különösen akkor tűnnek föl, amikor „felnöttesen” hatnak a két-három évesek szájából. A gyermek beszéde igazi görbétükre mindannak, amit mi, felnöttek mondunk: hol a gyermeki világtól idegen fogalmi tartalom, hol a nyelvi normának nem megfelelő hibás felépítés, hol a stilisztikai hatás miatt.

Visszahalljuk a gyermek-től a hozzá vagy a felnőtt-tekhez intézett kifejezéseinket: *Mi a kutya-fülét csinálisz; Atyaúristen, nem tudom bekötni a cipőm; Várjál csak, ezen gondolkodom* kell.

Gyakori, hogy a rendelkezésre álló szóhalmazból a gyermek nem jól válogat. Különösen nehéz a rokon értelmű szavak közül éppen a legmegfelelőbbet élni: *Anyuci, apa mond neked!* (szól hozzád); *Te ordítsz apu?* (kiabálsz); *Ilyet nem néztél, ilyen szépet!* (láttál); *Kergesd ki az aput a fotelből* (küldd el onnét); *Ugye, Kati néni, milyen vacak szél fúj!* (kellemetlen, „rossz” szél.)

Sokszor hallhatunk alkalmi jelentésváltást vagy jelentésmódosulást: *Megfürdettem a kannámat, mert piszkos volt* — a köznyelvben csak élőlényre vonatkoztatható igealak a tágabb értelmű megmos jelentését kapja a gyermeki világképnek megfelelően. A legtöbbszörösebb jelentésmódosulást a véletlenül szóhasználatában tapasztaltam. *Anyu, apu véletlenül vette el* (ti. a tollat), *mert a tojásokat is meg akarta csinálni* (értsd: a tojásokat is le akarta rajzolni), vagyis: ne haragudj, nem olyan

szándékkal tette, hogy bajt okozzon, bocsánat érte!

Az ige helyes használata, a szükséges nyelvtani forma megtalálása sem könnyű feladat. Ez okozza a különböző igealakok keveredését, egymásra hatását. A gyermek gyakorító igealakot használ a folyamatos történésű helyett, fölcseréli a műveltető és a visszaható, a műveltető és a cselekvő vagy éppen a visszaható és a cselekvő formákat, például: *Jaj, de fújdogál a szél; Ezt elrongálom; El vagyok keserítve!* Máskor ennek analógiájára: *El vagyok szomorodva.* A normától eltérő használatuk az adott környezetben nem egyszer kifejezőbbé teszi a szavakat, mivel kiejtésükkor a hallgató mindkét jelentésárnyalatot egyszerre érzékeli.

Általános jelenség, hogy a cselekvést a gyermek a főnév igésítésével, leggyakrabban a -z vagy -l képző segítségével fejezi ki. A felnőttnek ez az önálló szóalkotás addig talán föl sem tűnik, amíg ilyenféle szavak jönnek létre, mint: *autózik, babázik, trombitázik.* A gyermek ezt a nyelvtani lehetőséget kiterjeszti minden, valamilyen tárggyal végzett cselekvés kifejezésére: *botozik* (bottal játszik), *ceruzázik* (rajzol), *bingban-gozik* (harangoz) stb. Különösen akkor él ezzel, ha passzív szókincsében homályosan létezik a létrehozandó hasonló alakú szó. Például: *Ezt ollózni kell* (olló: ollózni, ti. vágni); *Nekem is becopfozod a hajamat* (copf: copfozni, ti. copfot csinálni); *Csúnyálkodtunk*, tudod (csúnya: csúnyálkodik, ti. rosszkodik).

Sorolhatnánk vég nélkül a példákat, amelyekben *csörög* az ég „dörög” helyett; *morgol* a gyerek, ha mérges; észreveszi, hogy a *bácsinak nincs szemöldöke*; azt kéri, hogy *vigyázatosan* fésüljék meg. Mind-mind azt az utat mutatják, amelyen a gyermek az anyanyelv elsajátítása közben halad. Szép és fontos kötelessége a felnőttnek, hogy segítse ebben.

Gósy Mária

DIÁKKÖR

A KAZINCZY-VERSENYEK NÉHÁNY TANULSÁGA

Péchy Blanka érdemes művész 1960-ban alapította a Kazinczy-díjat, amelynek célja, hogy a magyar nyelvi műveltség emelését, közelebbről a szép és jó magyar kiejtés ápolását minél hatósabban támogassa. Az alapító levél értelmében a Kulturális és az Oktatási Minisztérium Kazinczy-díj Bizottsága meghatározott időközönként váltakozva az alapítványi díj kamataival — mint Kazinczy-díjjal — jutalmaz egy-egy, a magyar nyelvet példamutatóan beszélő színészt, rádió- vagy televízióbemondót, -szereplőt, illetőleg a magyar beszéd művelésén eredményesen munkálkodó pedagógust. 1966 óta ugyancsak az alapítvány értelmében, minden évben megrendezik a Kazinczy-versenyeket, melyeken középiskolai tanulók, pedagógusjelöltek nyerhetik el példamutató beszédükkel a Kazinczy-érmet; újabban pedig már általános iskolások is versenyezhetnek a Kazinczy-jelvényért. (A középiskolások versenyének döntőjét Győrött, a pedagógusjelöltekét Budapesten szokták megrendezni minden év áprilisában; az úttörő verseny körzetenként zajlik.) Az alapítvány izgalmas „előtörténetét”, a versenyek megrendezésének körülményeit részletesen bemutatja az alapító, Péchy Blanka, Beszélni nehéz! című könyvében, melyben természetesen a beszéd számos gondjáról is olvashatunk.

A Kazinczy-versenyeken a Kazinczy-éremért és -jelvényért versengőknek egy-egy szabadon választott és egy-egy kötelező szöveget kell értékelniük. A helyes és szép magyarsággal megszólaltatva felolvasniuk.

1966 óta már 14 alkalommal zajlott le a középiskolai tanulók és 7 alkalommal a pedagógusjelöltek Kazinczy-versenye. Az 1966—

77 között meghirdetett Kazinczy-versenyek történetéről, a versenyek tapasztalatairól, közéleti és tudományos hatásáról részletesen beszámol Z. Szabó László és Wacha Imre könyve, A Kazinczy-versenyek története, mely 1978-ban az Oktatási Minisztérium kiadványaként jelent meg. — E könyvből is tudhatjuk, hogy az olyan vissza-visszatérő hibák ellenére, mint például a hibás hangképzés, a beszédritmus hibái, vagy a hangsúlyozási-hanglejtési babonák továbbélése, az utóbbi két évben már arra figyelhetünk, hogy a felolvasó diákok mint értették meg maguk és mint értették meg hallgatóikkal a szöveg egészét, és — a szöveg felfejtése és helyes megszólaltatása által — miként tolmácsolták helyesen egy-egy írónak, tudósnak nemcsak szavait, mondatait, hanem szavai, mondatai segítségével a gondolatait, érzelmeit.

Eppen ezen a téren jelentett nagy gondot még 1978-ban is az, hogy a versenyzők gyakran nem tudták át-lépni a mondat határait, és azért a szöveg megszólaltatásakor nem vették figyelembe a szöveg egészét. Mondatokat olvastak fel, nem gondolatokat tolmácsoltak. Ez a szövegmondásban nem egyszer olyan túl- (sőt: szét-) tagolást eredményezett — olykor még a mondaton belül is —, amely már a folyamatosságot, talán a megértést is zavarta. Töb-ben az írásjelek túlzott tisztelete miatt mechanikusan tagolták a szöveget — még a mondaton belül is —, így nem az összetartozó részek hangzottak el együtt, hanem az írásjellel összefogott szakaszok. (Ebből adódik a beszédművelés egyik feladata: megtanítani, mint kell a gondolatnak megfelelően át-értékelni az írásjeleket!) Gondot jelentett az is, mint kell a mondatokból és a

mondatok láncolatából kiemelni a mindenkori előzményekhez viszonyított újat, s elkülöníteni az ismerttől, magától értődtől. Ha nem csak mondatokban gondolkodunk, nem sülyednek el olyan részletek, melyeket nemcsak a mondatok sorozatából, hanem még a szöveg egészéből is ki kell emelni, a többi mondat fölé. Így válik lehetővé, hogy a gondolatok megszólaltatója „szövegében gondolkozva” úgy építkezze hangjával, hogy hangereje, beszéddallama, beszédritmusa által kiemelkedjék a tételhangsúlyos vagy szöveghangsúlyos rész, hogy gondolatok hangozzanak el, ne csak szavak.

Persze, hogy eddig eljuthassunk — éppen az 1979. évi verseny figyelmeztet rá —, sok munkára, olykor a nyelvtani ismeretek felelevenítésére, a kiejtésben is érvényesülő babonák elleni küzdelemre van szükség. Olyan „aprómunkára”, mint amilyet a rádió Beszélni néhez! műsorából tanulhatunk meg. Ennek hiányával nem sikerül még a mondatokat sem megszólaltatni anélkül, hogy pl. szét ne törjük a szorosan összetartozó szó-szerkezeteket. (pl. egy és előtti kötelező szünet babonája miatt). Enélkül nem tudjuk úgy megszólaltatni a mondatot, hogy jelezzük — érzékeltesük a mondat kisebb belső egységeit, de a szó-szerkezeteket (a paneleket) is, sőt a közöttük lévő kapcsolatokat, összefonódásokat is. Más szóval nem tudjuk kapcsolva-tagolni a mondatot, a gondolatot.

Eppen csak jelezve, hogy miről van szó, bemutatjuk az 1979-es verseny egyik kötelező szövegének első mondatát. Előbb a versenyen hallott egyik helytelen változatát, majd a helyes(ebb) megoldást:

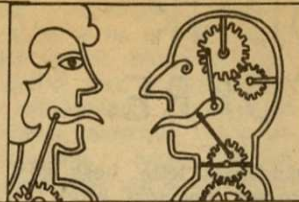
„Petőfi Sándor ifjúsága éveiben | mély érzékenységgel fogadta magába | és ismerte meg | korát és nemzete | legalsóbb rétegeinek | gondját. | életkörülményeit, | művészetét, | gondolkodásmódját.”

Ugyanez a mondat helyesen és értelmesen:

„Petőfi Sándor | ifjúsága éveiben | mély érzékenységgel fogadta magába | és ismerte meg | korát és nemzete | legalsóbb rétegeinek | gondját. | életkörülményeit, | művészetét, | gondolkodásmódját.”

Wacha Imre

SZAKNYELVI BERKEKBEN

Nyelvrongáló levelezők

Egyik vállalatunk főkönyvelőjének levelezéséből való a következő úgynevezett osztályközi levél:

„X. üzemünk folyamatos korongellátása érdekében sürgősen szükséges, telepünkön tároló 9000 db hézagkösztörű válogatással történő lerendezése. A nem megfelelő csere ellenében visszaküldése a FERUNION Kűlker. cégen keresztül a cseh KERAMIKA Vállalat felé.

A MEF: Kovács főv. et. értesítése szerint a tételek átvizsgálását, a leterhelésre és a létszámra hivatkozva csak időntúli munka segítségével tudná elvégezni. Kérjük a Főkönyvelő et. segítségét a MEF felé, hogy ezen régi, már második éve húzódó reklamációs tételt mielőbb rendezni tudjuk.”

Az üzenet megfejtése a helyzetet pontosan ismerő címzettnek is gondot okozott, de végül sikerült. Az eredmény:

„X. üzemünk folyamatos korongellátása érdekében a raktáron levő 9000 darab hézagkösztörű szét kell válogatni, és a hibás darabokat csere útján kell pótolni. A nem megfelelőket csere ellenében vissza kell küldeni a Ferunion Kűlker. cégen keresztül a cseh Keramika vállalatnak.

Kovács elvtárs, a mef (minőségi ellenőrzési főosztály) vezetője a szétválogatáshoz — létszámbány és munkatorlódás miatt — túlorát kér.

Szíveskedjék a mef-nek a túlorát engedélyezni, hogy ezt a két éve húzódó ügyet mielőbb rendezni tudjuk.”

A levél nyelvi elemzése során megállapíthatjuk, hogy a válogatással történő lerendezés dagályos szerkezet, az átvizsgálást elvégezni tudná pedig terjedős kifejezés. Azt is fölrohatjuk, hogy a csere ellenében szerkezetben olyan szó van, amelyben ragra képző kö-

vetkezik (ellenébeni); kifogásolhatjuk a tárol ige magyartalan használatát. Kezdetleges fogalmazásnak ítéltetjük, hogy valaki a főkönyvelő segítségét kéri a mef felé, holott a főkönyvelő bizonyára a mef-nek fog segíteni, nem pedig a mef felé, ahol a dolgozók nem fokozott leterhelésük (vajon mit fejez ki itt a le igekötő?), hanem a munkatorlódás miatt nem képesek rendes munkaidőben ezt a sürgősnek tartott feladatot immár két éve elintézni.

Mégis azt kell mondanunk, hogy ez a levél nem csupán e gyermeknek ítéltetett hibák miatt rossz, hanem elsősorban azért, mert írója a fogalmazás vagy leírás (diktálás?) megkezdése előtt nem tisztázta a tényállásnak azokat az elemeit, melyeket valóban szükséges volt a címmel közölni. Leírt tehát mindent, ami eszébe jutott, és a nagy igyekezetben még az sem tűnt fel neki, hogy a második mondat állítmány hiján teljesen értelmetlenné vált. Egy-két ilyen értelmetlenség azonban — különösen, ha egyéb bonyolult, éppen ezért értelmetlen szerkezettel párosul — az olvasóban zavart kelt. Az olvasónak a bonyolult és értelmetlen szerkezettel való küzdelme elvonja a figyelmét a lényeges mozzanatoktól, vagyis az üzenet maga megfejtethetlenné marad.

Egy-egy ilyen megfejtethetetlen üzenet nem csupán a nyelvművelők „csemegéje”; az ilyesminek súlyos következményei vannak. Esetünkben a selejtes korongok sose kerülnek vissza a gyártóhoz, s ítéletnapig raktáron maradnak. Vagy ha mégis megpróbálják fölhasználni őket, talán háromszor annyit kell belőlük, mint normális esetben. Így hát vagy a készlet növekszik, vagy az önköltség. Nem kell magyarázni, mit jelent ez, amikor a gazdálkodás vastörvényei szorongatnak mindnyájunkat.

Sajnos, nemcsak egy levélről van szó, hanem egész papírtömegről, amely abban egységes, hogy nem éri el a célját, legfőlfebb alibinek jó. Nem ártana, ha a nyelvművelők ezeknek a papírtömegeknek a nyelvét is megfigyelnék, és rávilágítanának, hogy sokszor a nyelv is a gazdálkodás pozitív vagy negatív tényezője lehet.

Pusztai István

Leleményesség

A hatodik osztályban a Toldit tanulmányozták. Az első énekben Miklós „fűstőlgéséről” van szó. Laczi parasztnak szólítja, és kéri tőle, melyik út megyen Budára. A szó Toldi szívébe nyilallik, hiszen ő az úr széles e hártában, nem pedig György, a bátyja, „Ki Lajos királynál fenn a tányért váltja”.

— Mit kell ezen a kifejezésen érteni? — kéri a tanár.

Hamarosan kiderül, hogy nem csupán az asztali szolgálat említéséről van itt szó, hanem György jellemzéséről is, aki...

— Milyen igékkel lehet kifejezni György viselkedését? — hangzik a további kérdés.

Következett jó néhány rokon értelmű ige. Ki-ki véleményét nyilvánította, amikor azt állította Györgyről, hogy ott sürgőldött az udvarban, a király körül forogódott, némelyek szerint hajbókolt előtte, vagy éppen nyalizott neki, dörgőldött hozzá, nyüzsgött a király körül. Volt, aki az időzőjeles buzgókodik igével fejezte ki György álnokságát.

Ettől a legutóbbi igtől nyert ihletet az osztály Mörckája, s közbevetette:

— Ugybuzgó!

— Ez nem ige — figyelmeztették. — A gyerek nem jött zavarba, s kívágtá:

— Ugybuzgott.

Sz. A.

SZÁMÍTÓGÉP? SZÁMÍTÓGÉP!

Sokan úgy vélik, hogy eldől az utóbbi évek egyik leghevesebb nyelvi csatája, és győzött a számítógép. Határainkon kívülre utasította a computer-t, végváraiba szorította a számológép-et, s immár csak utócsatározásokat folytat a komputer-rel. Ha a fenti vélekedések nincsenek is híján a derűlátásnak, és korai még a győzelmi ünnep, a krónikás már elmondhatja, hogy folyt a harc.

Kezdetben volt a computer. Nem véletlen ez, hiszen ha létrehozásánál bábáskodtak is hazánkiai, sőt az egyik szülőt, Neumann Jánost, joggal vallhatjuk is magyarnak, a gép mégis csak külföldről érkezett hozzánk.

Nos mindegy, hogy honnan jött és minek nevezték. Lényeg az, hogy lett, volt. Elkezdtek használni. Különböző helyen, különböző célra. Volt, ahol számoltak rajta. Elnevezték számoló-

gép-nek. Volt, ahol azt mondták, mi nem számolunk a gépen, hanem kiszámítunk ezt-azt. Ők ettől kezdve számítógép-nek nevezték. Hogy melyik volt előbb, az ma már mitológiai ködbe vész. De voltak ekkor már sokan, akik észrevették, hogy jó dolog, ha a „laikus népség” hódolattal adózik a technika eme új istenének, nem engedték tehát a kellően misztikus computer nevet feladásra menni.

Hadra kelt a három csapat, egyetemi előadásokon, szakmai gyűléseken (konferenciákon, szimpóziumokon) csak úgy csapkodtak a szónyilak.

Közben nőtt a gépek száma és híre. A harcba bekapcsolódott a közvélemény. Az ő védelmében ragadt kardot s pajzsot egynéhány újságíró-lovag, s hogy békét szerezzenek, a küzdők közé vetették a komputer-t, fogadja ezt el valamennyi fél,

s törjön ki a világbeke. Nem tört ki. A harc tovább folyt. Valahogy elfogyott a computer tápora. Ki visszavonult, ki átállt. Egy idő után komoly szakcikkekben már le nem írták, komoly előadáson nem hallatott magáról.

Megváltozott a számológép és számítógép erőviszonya is. Nem az előbbiek fogytak, az utóbbiak kaptak új híveket. (A 70-es évek első felében mintegy megötszörözött a hazai számítógépek száma.) Bár az előbbieknél a ... még ma is számológép, hangjuk egyre jobban elvész a számítógépesek növekvő kórusában.

Nos és a komputer? Nos hát a komputer tartja még magát a napilapokban, a nem szakmai hetilapokban, a szépirodalomban, rádióban, televízióban. Igaz, a múltkoriban a krónikás látta, hogy egy igazi újságíró egy igazi számítógéppel készítette riportjában leírta:

szakember a komputer szót soha nem használta, s ma sem teszi. Bomlóban van az ellenfél sora? Vannak még ellenérveik: jó, jó, szép szó, magyar szó a számítógép, no de a komputerben ott van a „couleur locale”, a helyi színezet. Attól olyan szakmai-nak látszik a cikk.

Mi döntötte el a csatát? Ki tudja. Valószínűleg a tervszerűség. Akik a törvényeket hozták, akik a vállalatokat alapították, akik a normákat és statisztikai íveket fogalmazták, számítógép-hívők voltak. Tehát a közönyökben, a cégérekben, a statisztikai lapokon, s ezer más helyen olvasható: számítógép, számítógép.

A krónikás nem pártatlan. Ő is a számítógép híve. A szakmabeliek mind ismerik érveit, szaklapjaink már megrágták elégszer őket. A nem szakmabeliek pedig örömmel fogadják ezt a természetesnek ható magyar szót, mely egyébként Münich Antal számítógépes szakember alkotása.

Kiss Ádám

„VERSENYFUTÁS AZ ÉLET”

A sport az utóbbi évtizedekben az egyik legnépszerűbb szórakozási és szórakoztatási ág lett az egész világon. A labdarúgásnak, a jégkorongnak, az ökölvívásnak vagy éppen a tenisznek egyre több a nézője és művelője. A sportágaknak kialakult a szaknyelve, és e nagyon változatos nyelvi anyagból — a nagy közkeletesség miatt — sok átkerült a köznyelvi használatba is, a sportolók és általában a fiatalok nyelvhasználatán keresztül.

E gazdagodás egyik legérdekesebb területe a sportnyelvből átvett szólások, állandósult szókapcsolatok csoportja. A sport — főleg a versenyszerű sport — küzdelem, a sportoló harcol, veszt vagy győz, segíti a szerecsse vagy ellene fordul, de a mindennapi élethez képest mindig kiélezett helyzet jön létre. A küzdelem, a győzni akarás eme háttere teszi elevevé még a leggyakrabban használt sportnyelvi

szólásokat is, e szólások mindennapi apró küzdelmeinket jelenítik meg eleven erővel (mint a címadó példa is).

A legtöbb szólás vagy szókapcsolat a versenyek lefolyásával és főleg (nem egyszer balszerencsés) befejezésével kapcsolatos. A versenyek sokban hasonlítanak a mindennapi eseményekre, így e szólások jól alkalmazhatók a napi munka során, a társas érintkezésben. A küzdelemnek sokszor nagy a tétje, ezért igen fontos, hogy a küzdő felek jól vagy rosszul helyezkednek-e, ki milyen formában van. Akad, aki mindig (ki)futja a formáját (mindig jól szerepel), jól (vagy rosszul) veszi az akadály-t. Van, aki profi módon (magas szinten, a szakmai ismeretének öntudatával), van, aki amatőr stílusban (működvelő módon) versenyez. Egyesek sport-szerűtlenül, övön aluli ütésekkel, mások sportszerűen, fair play módon. A túl sokat akaró magasra állítja a

mércét, a szerény alacsony-ra teszi. Az erősebb bedobja magát a küzdelembe, elhúzza társaitól, tartja, sőt diktálja a tempót, lekörözi, lefutja ellenfeleit, jól hajrázik, jól jön ki a lépése. A sikeres embernek nyert játszma van, egyenesben van, befut (a célba). A gyengébb hátrányban van, rosszul hajrázik, a mérce előtt megijed, testhosszal lemarad, s ha nem bír az erősebbel, nincsenek egy súlycsoportban, kénytelen bedobni a törülközőt, azaz feladni a versenyt. Az együttműködők átpasszolják és visszaadják egymásnak a labdát (vagy egyebet). A győnge, bátortalan viszont nemigen rúghat labdába a „nagyok” mellett. A vesztes egyenlőt ellenfelének (harcosának), egyikük elveszti, másikuk megnyeri a játszmát. Sokáig lehetne még sorolni az ezekhez hasonló szókapcsolatokat.

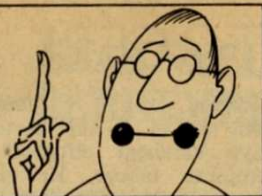
A nyelv hajlékonyságát, kifejezőkészségét bizonyítja, hogy sok szólásnak ellentétes változatai vannak (jól

vagy rosszul jön ki a lépés), egyes szókapcsolatokat gazdagon lehet variálni (magas vagy alacsony a mérce, magasra vagy alacsonyra teszi a mérce) stb.

A sport szaknyelve számos további szólással gazdagította nyelvünket, illetve alkalmat adott ilyen kifejezések alkotására (pl. ugródeszkának használni valamit, stafétázik ide-oda, befutott ember lett; a reménytelen szerelmes ma így is jellemző helyzetét: nem rúghatók nálad labdába stb.). Vannak persze köztük gyakran használt, megkopott kifejezések (bedobja a törülközőt), de ritkábbak, érdekesebbek is (kifutja a formáját). Általában sokat közülük divatból sűrűn emlegetnek, ezzel elhalványulásukat okozva. S mert a divat múlandó, ezt az étellel teli kifejezéskészletet csak a maga helyén alkalmazzuk, ott, ahol valóban érvényesül szemléletesége, nyelvi ereje.

Tolcsvai Nagy Gábor

BESZÉLNI NEHÉZ

A HASONULÁSOK VITÁJÁHOZ

Sokunkat foglalkoztató témán tréfálkozott Timár György a Ludas Matyiában. Felidézem „Szöszöcskék” című csipkelődő karcolatából: *Tetszenek-e tudni tévéül? Nem? Akkor tessék szépen öccör-haccor utánam mondan: „bizoccság”, „eccség-párt”, „haccsereg”, „a nemzet naccsága”, „kéccárnyú”, „Vixinház” (igy rövid i-vel), „léxomj”, „hüscsütünk”, „moscsugározzuk”.*

Martinkó András az Édes Anyanyelvünk 2. számában teljes komolysággal válaszolja erre, hogy: „ez az egész szöveg nem tévéül van, hanem magyarul. Egészséges, tiszta magyarsággal.”

Számos véleményt kaptunk e vitáról mi is. Nézzük békéscsabai hallgatóinkat, Mező Terézét: „A Ludas glosszáírója valóban eltuloz-

ta, kifigurázta — a lap profilját tekintve ez nem is meglepő — a mássalhangzók közt végbemenő hasonulást; mégis túlzottnak tartom azt állítani, hogy ez nem tévéül van, hanem egészséges, tiszta magyarsággal... Én az éljen, aljas, halljuk szavak »éjjen, ajjas, hajjuk« kiejtési formáját csúnyának találom. Ezekben és a hasonló szavakban az l hangot is éreztetném, mert az ilyen teljes hasonulás a szép kiejtés rovására megy. — Szeretném, ha a Beszélni nehéz! műsorban a mássalhangzók hasonulásáról is szó lenne... Azt hiszem, nem alakult ki egységes gyakorlat e téren, éppen ezért hasznos lenne ezzel is foglalkozni.”

Egységes gyakorlat korántsem alakult ki, sőt ma már

— nyelvészek megállapítása szerint — lazulófélben vannak a hasonulás és összeolvadás hagyományos törvényei. Martinkó, noha védelmezi őket, maga is látja a lazulás tüneteit. Rosszallóan panaszkodik: „Egészen természetesen hangzik ma már a »jégkár, aljas, nemzetség« stb. (a szabályos »jékkár, ajjas, nemzeccség« helyett).” Rosszallása jogos lenne, ha így ejtenék őket: jég-kár, al-jas, nemzet-ség, mindkét hangjukat önállóan, ezzel a betűejtés korántsem kívánatos hibájába esve.

Martinkó a lazulás okát — hogy saját kifejezésével éljünk — az „írásképeszmény” követésében keresi. Joggal, mert bizonyos fokig csak ugyan az íráskép sugallatára terjed az úgynevezett „szóalakelemző” ejtés.

A betű — vagyis a kiejtett hang írásképe — kétségtelenül hat a kiejtésre. Erre vezethetünk vissza egy — általunk újabban észlelt — sajátosságot. Az összeolvadással keletkezett baráccság, bizoccság, küldöccség” szavakba meg a többi hasonló szóalakba visszatolakodott a cs (vagy ccs) elé a kiebrudalt t hang. Állításunkat a rádióban elhangzott mondatokból kiemelt példákkal igazolhatjuk. [A rádióadásban ezek eredeti formájukban hangzottak el. — A ro-

vatszerkesztő megjegyzése.] Íme: „baráccság, zavarodotcság, Központi Bizotcsága, küldötcség, művelitcségi, bizonyitcsák, félreállitcsák”. De itt egy ellenpélda is: „felkésztöltség”. Lám megfér egymás mellett a t meg az s hang, csak éppen meg rövidül s valamelyest egymáshoz idomul a kiejtésük.

Úgy véljük, ez a középut alkalmas más párok egymásra hatásának érzékeltetésére is. „Kösség” helyett mondhatunk „kösség”-et; és bizony a „hajja, éjjen, hujjon, újjon” kevésbé kellemes a nyelvnek-fülnek, mint a „halja, éljen, huljon, üljön”. Persze az l túlzott zengetése nélkül, mert abból betűejtés lesz. — És hogy Martinkó példájánál maradjunk: tisztább magyarságúnak érezzük a „hatsereg”-et, mint a „haccsereg”-et; az „etyység”-et, mint az „eccség”-et, az etyszerű-t, mint az „eccerű”-t.

Nem folytatom a sorolást. Felolvasás közben is nyilván érezhető volt, hogy csak kényszeredetten tudom kimondani a túlságosan összeolvadt formákat. — Végezetül még ennyit: Timár György elhiheti Martinkó Andrásnak, hogy a kipellengérezett „öccör-haccor” meg a többi, nem tévéül van; hallható másutt is. Sajnos.

(Péchy Blanka 1979. VI. 5-i rádióelőadásának szövegéből)

Az idegen földrajzi nevek ejtéséhez

Péchy Blanka cikkéhez kapcsolódva (lásd folyóiratunk előző számát) abban egyetértünk vele, hogy a „helszinki” és a „zalcburg” ejtés az igényes beszédben (rádióban, tévében) kívánatosabb.

A „Szevasztopol” v-s ejtése már nem ilyen egyszerű; de mivel átirás az oroszról, és az Új magyar lexikon is így hozza (6: 224), valamint egyezik a Magyar Nemzetben megjelent cikkem (1977. V. 15.) elveivel, ezt fogadom el én is, nem az eredetit. Mert az eredeti a görög „Szebasztopol”, s ennek tudatos felújítása nyomán került az orosz nyelvbe (lásd: Földrajzi nevek etimológiai szótára 611); — és lám, ők is változtatnak rajta!

Sokkal cifrább eset a „Tripolisz — Tripoli” kérdése. Ez is átirás, mégis mindkét formát helyes ejtésnek kell elfogadnunk. Van ugyanis „Tripolisz”, görög város, és van „Tripoli” is (arabul Tarábulusz), amint a Helyes-

írási tanácsadó szótár jelzi. Ez Líbiában van, de ismerünk még egy „Tripoli-t, az Észak-Libanonban található. Lexikonunk közösen Tripolisz címszó alatt ír az észak-libanoni Tripoliszról, de az észak-afrikai Tripolisznál a „Tripoli” változatot is hozza (6: 507). A Világatlasz pedig (Bpest, 1966) mindkettőt „Tripoli”-nak is írja.

Ha figyelembe vesszük, hogy etimológiailag mindegyik közös eredetre vezethető vissza (Földr. nevek et. szótára 659), nem kárhozzathatjuk az egységes „Tripolisz” írást és ejtést sem; de helyesebbnek tartom én is, ha csak a görög várost írjuk és ejtjük „Tripolisz”-nak, a líbiai és libanoni helységek nevét pedig „Tripoli”-nak, a könnyebb megkülönböztetés végett.

Hasonló, de még ennél is bonyolultabb a „Córdoba” ejtése. Nem csoda, ha nehezen igazodik el a hírszövegző vagy -felolvasó. A Világatlasz névmutatójában

hét (7!) „Córdoba”, egy „Cordova” (Alaszká, USA) és egy „Córdova” (Peru) is szerepel. További — változatos — írás- és kiejtésformák másutt is találhatók (Bakos: Idegen szavak szótára, kordován címszó alatt; Magay: Idegen nevek kiejtési szótára, mindkét írásváltozatnál; Kiss L.: Földr. nevek et. szótára, a Córdoba² címszónál).

Érdemes azt is megjegyezni, hogy a magyar „kordován” (= különlegesen kikészített kecske- v. juhbor) ugyancsak az andalúziai városnév melléknévi származékára vezethető vissza, s mégsem „kordobán”. Van „kordobány” változata (A m. ny. tört.-etim. szótára I: 573), de az nem köznyelvi. Alighanem azért v-vel, mert a magyar szó forrása legvalószínűbben az olasz *cordovano*, nem a spanyol *cordobán*.

Számos olyan idegen szavunk van, amelyet nem közvetlenül az „eredeti” nyelv-

ből vettünk át, hanem más nyelv vagy nyelvek közvetítésével. A nemzetközi vándorszók ejtése, alakja sokszor nyelvenként változó. Ha ennek tudatában minden idegen szónak az „eredeti” hangzását akarjuk megközelíteni, felesleges dolgot sürgetünk, a szinte lehetlent próbálgatjuk. Ha ezt az elvet követnők, akkor bizony „szevasztopol” és „tripolisz” lenne az egyedül helyes kiejtés (a fentebb jónak sejtetett változatokkal szemben!), persze a tudomány mai állása szerint — de ez is változhat, és sokszor változik is.

A nyelvünkben élő változatok iránt türelemmel kell lenni. Rámutathatunk a hibákra, javasolhatjuk egyes szavak helyesebb kiejtési formáját — ha a mellett alapos tudományos kutatás eredménye szól, és a szakemberek véleménye is támogatja. De nem kell különösebben elkeserednünk, ha az élő nyelv alakulása más változatokat őriz meg és támogat.

Sámbokréthy Péter

A ló túloldalán

Egyre általánosabbá válik a tömegszállító járműveken — főleg, amióta sem álló, sem ülő kalauz nincsen —, hogy az állomások, megállóhelyek nevét a vezető mikrofonba mondja, s ezt hangszórók közvetítik a kocsik — vagy a kocsik — belsejében. Így van ez az autóbuszokon, trolibuszokon; némely villamosjáratokon; s a kezdetektől fogva így van ez a mélyvasúton (közismertebb nevén: a metrón).

Amikor a kocsik vagy a szerelvény már az állomáson van, vagy a közvetlen közelében, nincs különösebb probléma. Elég bemondani az állomás vagy megállóhely nevét: „Hősök tere”, „Bajza utca”, „Rákóczi út” stb.

Amikor megfordul a jármű, s a vezető, figyelmeztetésül, jelezni kívánja a következő megállót, egyszerre bajban vagyunk. A megszokás jó ideje rögzítette ezt a formát: „Hősök tere következik”, „Bajza utca következik”, „Rákóczi út következik”.

Csak hogy nem „Rákóczi úton lakunk”, hanem „a Rákóczi úton”, nem „Bajza utcához érünk”, hanem „a Bajza utcához”. A legifjabb — s úgy látszik: e tekintetben legigényesebb — tömegközlekedési intézmény, a metró (gondolom: nem is a nyelv művelők jóindulatú figyelmeztetése nélkül), láthatóan központi intézkedéssel, beiktatta a névelőt a mondati kerekedett előrejelzés szövegébe. Így alakultak ki ezek a formák: „A Kálvin tér következik”, „A Keleti pályaudvar következik”; és így tovább.

Nem ez az első eset, de megessett itt is: a jószándékból származott a baj. A helyesbített szövegezésből olyan kiejtési furcsaság született, amely füleket hasogat. Leírni így tudom csak: „Akálintér következik”. A keleti pályaudvar következik”.

A mintáját sejtem. Régióta bosszant, hogy egyes szépen fészült tévébeli műsorközlő hölgyek úgy pukkantják fülembe a névelőket, mint futballszurkolók a petárdákat. (Azt szerencsére betiltották már, ezt egyelőre majdhogynem díjazták.) Ki ne ismerne rá, ha leírom:

Lélek és nyelv

Ha idegen nyelven társalgunk, bármennyire otthonosak vagyunk is benne, bizonyos idő, egy vagy több óra múltán kifáradunk. Erdeklődésünk lankad, tompul: pihen-ni vágyunk. Azok, akik külföldre utaznak, hogy ott egy nyelvben tökéletesítsék magukat, hasonló tapasztalatnak, magasabb fokon. Gyakran mesélik, hogy az illetők külföldi tartózkodásuk első idejében, az első hetekben, hónapokban, amikor csak régebben szerzett tudásukat használják föl, sokkal folyékonyabban, hibátlanabban beszélnek, mint később. Közben pedig szakadatlanul azzal a nyelvvel bibelődtek, mely becsúszottuk tárgya. Napról napra gyarapították ismereteiket, ravasz tornák által szoktatták füluiket, ajkukat a hangzókhoz, próbálták behelyezkedni nemcsak egy nyelv tan szabályaiba, hanem egy nép múltjába, észjárásába is. Talán már évekig éltek annak légkörében. Mégis minden igyekezetük, áldozatuk ellenére az ellenkezője történik annak, amit vártak s amit ésszerűen várniok kellett volna. Egy-szerre hanyatlani kezdenek, visszarokkannak, úgy látszik, hogy szorgalmuk, tüze-tes tanulmányuk kárvesszett, nem bírnak többé szeri tenni arra a könnyedségre, természetességre sem, mellyel annak előtte, esetleg már megérkezésük pillanatában, rendelkeztek. Akkor csomagolnak s egy kudarc ízével hazautaznak.

Számosan megerősítik ebbeli észleletemet. Azt kérdezik, hogy mi lehet a ma-gyarázata? A tény ellentétben áll a logikával. De nem áll ellentétben a lélektannal. En azt hiszem, hogy itt az ösztön és értelem titkos párvíadaláról van szó. A lélek és szellem küzdelméről, mely az öntudat alatt folyik le. Az értelem még harcolni akar, de az ösztön már lerakja a fegyvert. A szellem még éber, hajlandó tanulni, tovább komédiázni, de a lélek visszaöklödi az idegen anyagot, unja a majomkodást, őszintén fáradtnak, ügyetlennek mutatkozik. Előbb-utóbb minden idegen nyelv meg-tanulásánál beáll ez a mozzanat. Értelmünk elér egy magasságot, a csúcst, ahon-nan tovább nem juthat s aztán csak lefelé ereszkedik. A lélek hirtelen elernyedése ez, a lélek honvágya az anyanyelv után, mely a nehézkedés erejével vonja őt lefe-lé, haza, akár Anthéuszt az anyaföld, hogy tőle kapjon erőt.

(Kosztolányi: Erős várunk a nyelv)
(Az akkori helyesírás megtartásával)

Atévé híradót után atelesport műsorakövetkezik”!

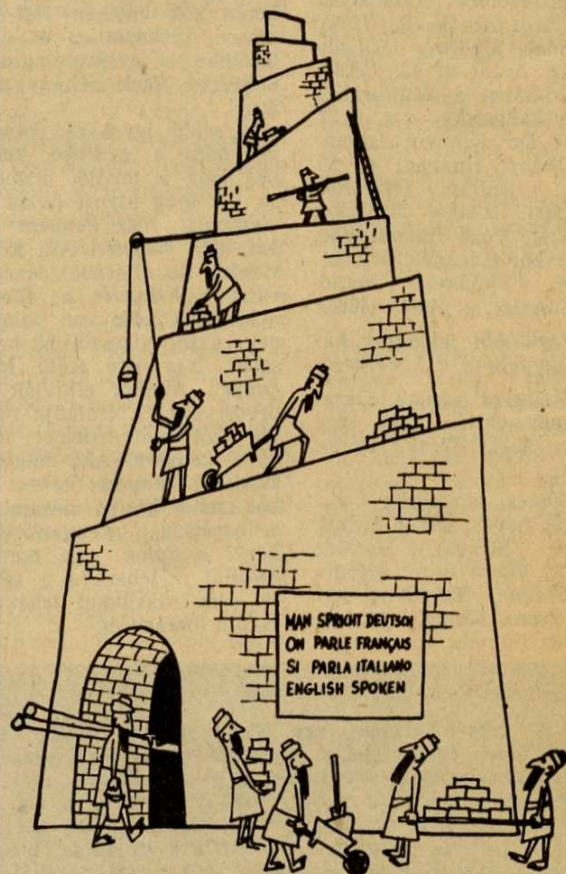
A logikáját viszont nem érzem. Hiszen a névelő mindig szakaszoló, természeténél fogva hangsúlytalan. Ettől csak nagyon főbenjáró esetekben szoktunk eltérni. Például akkor, ha arról a bizonyosról azt kívánjuk jelezni, hogy az az egy van belőle, nincs is több. „Tanítványod?” — kérdik a professzor egy ifjúról, aki körülötte sündörög. — „A tanítványom” — feleli önró-niával. S a nyelv jellemzése után Bárczi Géza is így tette oda: „S »a« nyelv mindenki számára elsősorban az anyanyelve.”

És hát igaz: minden meg-állóból is csak az az egy van. De ez nem elég ok ar-ra, hogy „a Pillangó utcá”-ból „Apillangó utca” legyen.

Gyanakodhatunk persze másra is. Mert erős hang-súlyt kaphat a névelő, ha olyan mondat elején áll, amely egészében érzelem-melindulattal telt felkiáltás értékű. Figyeljük csak: „Amindenit neki!” „Ajóbe-tyár életbe!” „Azapád jóreg-gelét!” (s itt sürgősen abba-hagyom a példasort).

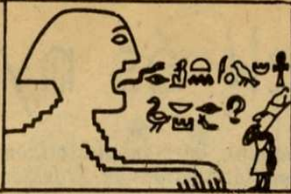
Nos: nem lehetetlen ép-per hogy a metró sok hara-gusznak a megállókra. Vagy az utasokra.

Na de ennire?!

BABEL TORNJA

Kurdi Péter

Pontozó

Folytatjuk Pontozó című, folyamatos megfigyélési létraversenyünket. Mivel már kezd széthúzódni a mezőny, legközelebbi vagy az utáni számunkban már közöljük az élcsoporthelyzetét. Ismét öt nyelvi feladványt teszünk közzé, s mindegyik mellett feltüntetjük a vele szereshető pontok számát. A létraverseny állásától függetlenül is minden alkalommal kisorsolunk tíz könyvet az abban a hónapban legtöbb pontot szerzett megfigyélők között. A 3. szám rejtvényeinek megfigyélői közül a következők nyertek egy-egy könyvet: Almási Alfrédné, Budapest, Móricz Zs. körtér 12. (1117); Almásy Lászlóné, Nyíregyháza, Luther-ház B.II. 5. (4400); Fekete Edit, Miskolc, Levente vezér u. 20. (3526); Flanek Tiborné, Budapest, Ady E. u. 1. IV. 6. (1024); Gerendeli György, Dombegyház, Aradi út 12. (5836); Képes Gáborné, Mátészalka, Bajcsy-Zsilinszky u. 27. (4700); Dr. Kliment István, Okány, Hunyadi u. 26. (5534); Kollár testvérek, Budapest, Szilágyi E. fasor, 5. (1024); Végh Balázs, Vác, Népek barátságának útja 21. (2600); Zimányi László, Encs, Petőfi út 49/b. (3860).

A legutóbbi feladatok helyes megfigyélése a következő:

1. Kenguru szavak, Oktatás vagy okítás. Csel vagy család. Eset, Elrak, Rotor. Tarhál.

2. Neves ismerősök — ismerős nevek. Oscar Straus, Johann Strauss, Vachott Sándor, Vahot Imre, Széchenyi Ferenc, Széchenyi István, Franz Kafka, Kaffka

Margit. El Greco, Juliette Greco vagy Greco.

3. Mit jelent, ha emberre vonatkozik? *Hápgog*: levegő után kapkodva hebeg; *káráll*: fölöslegesen jártatja a száját, zsörtölődve fecseg; *kuvikol*: riasztó híreket terjeszt; *makog*: szaggyal, alig érthetően beszél; *nyávog*: magas, nyafogó hangon beszél vagy énekel; *turbékol*: szerelmesen hízeleg, enyeleg.

4. Szabadságot szavak. *Tétlen csatár. Sütán ül. Kényelem. Belötte. Kétéves szőlővessző.*

5. Halász Gyula a nyelvről. A nyelv még sokkal inkább anyaga az írónak, mint a márvány a szobrásznak.

A Pontozó új feladatai:

1. „Kenyeret” mondások. A magyar ember, aki a gabonát sok vidéken *életnek* nevezi, szóképeiben és szólásaiban is gyakran utal a kenyérré. Csak néhány példa:

A szülő igyekszik *kenyeret* adni a gyereke kezébe, hogy a jövőjét biztosítsa. Az öreg atyust óvják és vigyázzák, hisz *kenyere javát már megette*. Aki kitúr valakit az állásából, az *elvette a kenyerét* az illetőnek. Ha gondja van valakinek, azzal vigasztalják, hogy sebai *lesz még szőlő, lágy kenyér*. Amikor elhívják az orvost éjjel a családjához, szót sem érdemel, hisz ez a *kenyere*. Aki dolgozni kezd, az *kenyeret keres*. Ha két ember között megszakad a barátság, *kenyértörésre kerül a dolog*, de esetleg hékülni is lehet, ha a sértő fél szép szavakkal *lekenyerezi* a haragját.

„A nyelvi eszmény egy olyan magyar nyelv... mely épen őrzi a maga hagyományos, értékes tulajdonságait, azaz a tömörséget, a képszerűséget, a finom árnyaltságot, a világos szabatoságot és a változatos hangzást, továbbá a rugalmasságot, mely magában foglalja nemcsak a különféle műfajokhoz, hanem a megváltozott igényekhez való simulást, anélkül, hogy szakítania kellene ősi jellemével.”

(Bárczi Géza: Nyelvművelésünk)

És ezek csak a legismertebb mondások a kenyérről. Már elfelejtett vagy kevesebbet használt még sok száz van. Tanú rá O. Nagy Gábor, akinek Magyar szólások és közmondások című gyűjteményéből itt idézünk néhányat:

1. Elkapja a kenyere útját. 2. Kétfelé vágta a kenyeret. 3. Úgy nő, mint kenyér a tarisznyában. 4. Elaludna új kenyérig. 5. Maga kenyérén van. 6. Házi kenyérré fogja magát. 7. Késérű a más kenyere. 8. Nem kér kenyeret. 9. Egy kenyérért nem fűtik be a kemencét. 10. Annál jobb a kenyér, mennél több a szemé.

Eláruljuk azt is, melyik szólásnak mi a jelentése (de persze összekevert sorrendben):

A) Különváltak, külön háztartást kezdtek. B) Nehéz annak a sorsa, aki mások irgalmára szorul. C) Torkon ragadja. D) Önállósította magát. E) Kevés egy gyerek a családban. F) Napról napra fogy. G) Az a finom kenyér, amelyik lyukacsos. H) Megnősül. I) Bárhol elfér. J) Nagyon álmos.

Párosítsák össze a szólásokat a jelentésükkel, azaz ilyen módon jelöljék meg, melyik szólás mit jelent! (Megfigyélése páronként 2, azaz összesen 20 pont.)

2. Ugyanazt palindrommal! A palindrom, ez a görög eredetű szó olyan mondatot vagy szókapcsolatot jelöl, amely oda-vissza olvasva ugyanazt az értelmet adja. Például azt a gondolatot, hogy „A közkedvelt üdítő ital félrevezető”, kifejezhettem palindrommal is a következőképpen: A kóla csálóka. (Mint a példából látható, a kétjegyű betű visszafelé is bátran tekinthető ugyanannak a kétjegyű betűnek, elvégre egyetlen hang.) Ennyi bevezető után cseréljék a következő meghatározásokat olyan rokon értelmű változatokra, amelyek oda-vissza ugyanúgy olvashatók! (Megfigyélése meghatározásonként 3, összesen 18 pont.)

Mágneses ez a hívó mozdulatod: A tetejére hág-e végre? Hirtovábbító készülékeid pénzbeli értéke: Többször szóba hoz ez a bomlott agy: Fűves helyen fiatal nőtény-szarvas táplálkozik: Számos emberen van fém fejtető:

3. Mit csinál a...? Hét ilyen kezdetű kérdést teszünk fel. Olvasóinknak egy-egy hangutánzó igével

kell válaszolniuk. De nem írhatnak be válaszul bármilyen, tetszés szerinti szót! Betűrendben felsoroljuk azokat a hangutánzó igéket, amelyeket megfelelően szét kell osztaniuk úgy, hogy mindegyiket felhasználják. Az igék a következők: *sikong, sisterg, sivít, zuhog, susog, süvít, süvölt*. Íme, a kérdések:

Mit csinál a puskaolyó? Mit csinál a zsír? Mit csinál a lomb? Mit csinál a pálcá? Mit csinál a malac? Mit csinál a szél? Mit csinál a kisgyerek?

(Minden helyes válaszáért 2 pont, összesen 14 pont jár.)

4. Foglalkozásjelölő családnevek. Széltében-hosszában használatos vezetékeink között számos olyan is van, amely foglalkozásnévből származik. E nevek közül jó néhány ma is közismert foglalkozást jelöl (Kovács, Lakatos, Szabó stb.), azonban olyan is jócskán akad köztük, amelynek egykori jelentése napjainkra meglehetősen háttérbe szorult a tudatunkban. Ma már elég kevesen tudják például, hogy a *Kaszab* és a *Tőzsér* családnevünk valamikor szintén foglalkozásjelölő szó volt: a *kaszab* szó mészáros, a *tőzsér* marhakereskedőt jelentett. Hogy ki-ki felfrissítse tudatában e régi mesterségeket, felsorolunk tízet foglalkozásjelölő családneveink közül. Azt is megmondjuk, hogy mi volt a jelentésük, csak éppen nem a megfelelő sorrendben adjuk meg az értelmezéseket. Megoldásul párosítsák össze a számokkal és a betűkkel jelzett felsorolás megfelelő tételeit! (Megfigyélése páronként 2, összesen 20 pont.)

1. Bacsó. 2. Bognár. 3. Csátó. 4. Csiszár. 5. Geren-csér. 6. Hőgyész. 7. Képrő. 8. Kolompár. 9. Soltész. 10. Szijártó.

A) Bádógos, üstkészítő. B) Fazekas. C) Fegyverkovács. D) Festő. E) Hermelinvadász. F) Íródeák. G) Kerékgvártó. H) Lószerszám-készítő. I) Számadó juhász. J) Telepes falvak bírja.

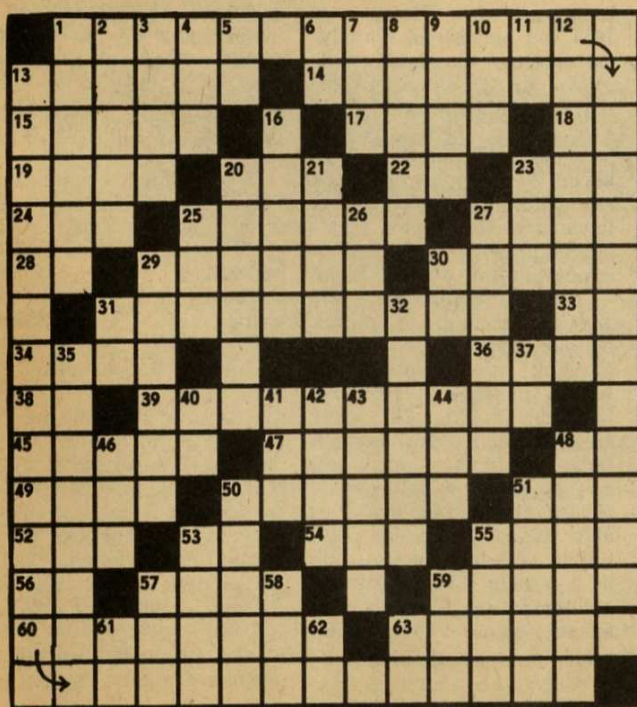
5. Nagy László a nyelvről. A nemrég elhunyt kitűnő költőnek, Nagy Lászlónak anyanyelvünkről szóló mondatát rejtettük el kereszt-rejtvényünk fő soraiban. (Megfigyélése 25 pont.) A megoldásokat a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1980. január 20-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó! E számunk rejtvényeinek szerzői: Borbély Károly (5.), Grétsy László (2., 3.), Kar-kovány Judit (4.), Kun Er-zsébet (1.).

Nagy László a nyelvről

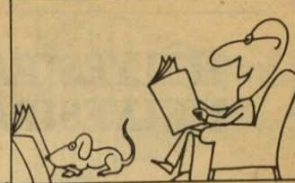
Kossuth-díjas költőnk, Nagy László (1925–1978) mondását idézzük a beküldendő vízsz. 1., 31. és a függ. 13. sz. sorban.

Vízszintes: 1. A mondas első része (zárt betűk: É, A, V). 13. Becézett női név. 14. Zsarnokoskodó személy, lekicsinylő szóhasználat. 15. Barátom (régies, latin megszólítás). 17. A debreceni Csokonai-szobor alkotója (Miklós). 18. Kettős betű. 19. Részére. 20. Negatív filmek fényérzékenységi mértéke az USA-ban. 22. Bosszankodást kifejező szó. 23. Hoffmann személyneveinek kezdőbetűi. 24. „A legyek...” (Golding regénye). 25. Több török szultán neve volt. 27. Semmi, franciául. 28. A mélybe. 29. Félvezetőként kiválóan használható elem. 30. „Angyali” lakóhely! 31. A mondas második része. 33. Baráti megszólítás. 34. Bihar... (itt van hazánk egyik legnagyobb tógazdasága). 36. Szem... téveszt = nem tudja tovább figyelemmel kísérni. 38. Kettőzve: Zola-mű. 29. Fővárosunk egyik zöldövezete, kedvelt kirándulóhely. 45. Moszkva központi várnegyede. 47. Félreveri a harangot. 48. Kő, népiesen. 49. Súlyomfajta vagy községnev. 50. Szlovén népcsoport, tagjai Jugoszláviában és hazánk délnyugati részén élnek. 51. Jókai Mór szerkesztette lap volt. 52. Enikő, becézve. 53. Kiejtett betű. 54. Tengeri hal. 55. Baia...; Nagy-bánya román neve. 56. Római szám és annak kétszerese. 57. Egy szakasza magyar–jugoszláv határfolyó. 59. Szöglet. 60. Két betűnek a szokásosnál szorosabb összekapcsolása, például: oe; vagy zenei jelentése: kötőív. 63. Madarak szerve.

FÜGGŐLEGES: 1. Neves tévéfilmrendező (László). 2. Női név. 3. Ez a „néni” Hámos György alakja, Kiss Manyi emlékeztetés filmszerepe. 4. „A Tenkes kapitánya” (Máté). 5. Ige-kötő. 6. Autó magyar rövidítése. 7. Római 1002-es. 8. A szó-lás szerint... a lélek tükre. 9. Némafilmek csillaga volt (Lillian). 10. YSÓ. 11. Az asztácium vegyjele. 12. Szörnyű. 13. A mondas harmadik, befejező része (zárt betűk: N, M, A). 16. Történelmünk tragikus időszakából ismert patak. 20. Zseblámpa tartozéka, névelővel. 21. „Az” élet. 23. Német számnév. 25. Szünet fele! 26. Az Engadin folyója. 27. Meghű-léstől fátyolos a hangja. 29. Tanult mesterség. 30. Honvédsé-günk rövidítése. 31. A stroncium vegyjele. 32. Oduszerű vá-jatok, barlangok. 35. Jótállás. 37. Fegyvert használ. 40. Rang-jelző előszó. 41. Skandináv férfinév. 42. Nem javít, sőt! 43. Liszt-díjas énekkarvezető (Iloña, 1904–1977). 44. Sorba he-lyez. 46. Fejletlen békaivadék. 48. Jégsport kelléke. 50. Régi kastély, erőd birtokosa. 51. Angol eredetű, elfogadható ma-gyar férfinév. 53. Kohó, olvasztókemence régi neve. 55. Kor-társ rendező, filmesztéta, Jancsó Miklós munkatársa (Gyula). 57. Ma is népszerű ifjúsági író (Karl). 58. A 24. sz. sor fordítva. 59. Cigarettázik, népies, rövid szóval. 61. „Az én fa-lum” írójának névbetűi. 62. Azonos a 40. sz. sorral. 63. Kétes!

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Kapás István — 6723 Sze-ged, Lomnici u. 139. — a Délmagyarország 1979. VI. 24-i, VI. 30-i, ill. VII. 14-i számában megjelent cikkek-ből vágott ki és küldött szerkesztőségünkbe 5-6 olyan közlést, amelyek rá-szolgálnak erre a rövid, tö-mör címre: Érthetetlenek! Ime közülük kettő:

„Jellemző erre, hogy a harmadikként végzett mis-kolci Földes gimnázium csa-patát, a területi döntő, kö-zel húsz ponttal verő radnó-tisták csak hatodikak tud-tak lenni.”

„A Győr védekezésből, lel-kesedésből vizsgázott jelesre, és így hosszú szünet után ismét a hatvanas években oly sok sikert aratott a rá-ba-parti együttes.”

Első olvasásra megfejthe-tetlen rejtvénynek tűnnek az idézett mondatok. Csak többszöri nekifutás után kezd derengeni, hogy milyen mondanivaló rejtőzik a he-venyészve, a szavak össze-dobálásával megszerkesztett — pontosabban: megszerkesz-tetlen! — mondatokban. Az elsőből „csupán” két fölös-leges vesszőt kell kihúzni és egy határozóragot kitenni, valamint a múlt idejű ige-névtől (végzett) elszakított határozót (harmadikként) az igenév elé tenni, és máris ér-telmes a mondat: ...a mis-kolci Földes gimnázium har-madikként végzett csapatát a területi döntő közel húsz ponttal verő radnótisták csak hatodikak tudtak lenni. — A második mondatot telje-sen át kell alakítani, hogy értelme legyen: ...és így a hatvanas években oly sok si-kert arató Rába-parti (így írjuk!) együttes ismét győ-zött.

Dr. Sóvári Gyözőné — 9343 Beled, Rákóczi u. 181. — a Kisalföld 1979. aug. 8-i szá-mából ollózta ki ezt a nem mindennapi közleményt:

„Lapunkban beszámoltunk arról, hogy a 25 éves Söregi

József bakonypéterdi lakos, lakhelye és Győr között Skoda személygépkocsival közlekedve 1978 augusztusá-ban két védtelen pannon-halmi, majd 1979 áprilisá-ban egy ravazdi asszonyt megerőszakolt.”

Egyetértünk levelezőnkkel. Valóban meglepő dologról számol be ez a túlságosan is tömör mondat. Ha már olyan fontosnak tartotta a cikk írója, hogy S. J. Sko-dával jutott el a tett szín-helyére, egy külön mondat-ban kellett volna ezt közöl-nie.

Márkus Sándorné — 1108 Budapest, Harmat u. 184. — az Új Tükör 34. számában egy nagyon érdekes, de rész-leteiben néhol pikáns cikket olvasott a „sumérok földjé-ről”. Lássuk csak a cikkben rejtőző pikantiériát!

„De láttunk guffókból, pál-malevélgerincből és gyé-kényből készült, kör alakú bödöncónakokból halászó gyerekeket is. Semmiben sem különböztek a négyezer év-vel ezelőttiektől. Készítésük titkát nemzedékről nemze-dékre lesték el egymástól...”

Nyilvánvaló: a humoros hatást keltő félreértést alanytévesztés okozza. A má-sodik és harmadik mondat-ban már nem halászó gyer-mekekről van szó, hanem a bödöncónakokról. Ezek a csónakok változtak oly ke-veset négyezer év alatt, s ezek készítésének titkait ad-ták tovább a nemzedékek egymásnak. Semmi zavar se lett volna, ha a cikk szerző-je egy kicsit „böbeszédűbb”, persze csak ily mértékben: De láttunk ... bödöncóna-kokból halászó gyerekeket is. Ezek a csónakok semmi-ben sem különböztek a négyezer évvel ezelőttiektől. Készítésük titkát nemzedék-ről nemzedékre lesték el egy-mástól...

T. Urbán Ilona

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

EMBER ÉS HELYESÍRÁS

Előző (3.) számunkban már hírt adtunk arról, hogy új tudományág született, a kriminalisztikai nyelvészet. Ennek kutatói felismerték, hogy a helyesírási szabályok megsértése jól tükrözi az ember személyiségének egy-némely vonását.

Nyilvánvaló például, hogy az iskolázott, nyelvilag igényes emberek írásmódja általában kifogástalan, ám nekik is lehetnek jellegzetes hibáik. Egyesek kevésbé ügyelnek a hangok időtartamának pontos jelölésére: *betű, írás, aplikáció* stb. Mások felesleges írásjeleket használnak: *ki — kinek segít; Milyen hangot ad a mozdony? a repülő? a fa?* Jellemző lehet az összetett szavak egy részének különírása: *tégla lap, cím szó* stb. A sok és durva helyesírási hiba már műveltségbeli hiányosságokról árulkodik. Ilyen vétség az igekötők helytelen írása: *meg győződhet, el olvas, elkell menni*; a mássalhangzók időtartamának rossz jelölése: *sürgössen, azonnal, ot, szüelimel*; a tulajdonnevek kisbetűs írása: *pesten, a nyugatiban*; a *j—ly* betűk alkalmazásának bizonytalansága: *hejben, ijen, babálya* stb.

Bár az érvényben levő, 1954-ben kiadott helyesírási szabályzat nem tért el gyökeresen a megelőző helyesírási normáktól, bizonyos régies írásmódú szavak arra is utalhatnak, hogy szerzőjük még 1954 előtt fejezhette be iskolai tanulmányait. Az *edzze, bridzzsel* típusú mássalhangzó-kettőzéstől (az *edde, bridzzel* helyett) vagy a *sat.* rövidítésből a szöveg készítőjének életkorára következtethetünk.

Az írásmód a szerző származási helyét is valószínűsítheti. Így pl. egy névtelen becsületsértő levél az alábbi alak szerinti tájszavakat tartalmazta: *mink, férhez megy, vót, tanálják*. Fogalmazójának nyugat-dunántúli lakhelyét ezek a nem

köznyelvi szóalakok is megerősítették.

Az idegen nyelvi környezet megtámadhatja a kívándoroltak anyanyelvét. A nyelvtani károsodás mellett be szokott következni a helyesírás romlása is. Egy Franciaországban letelepedett idősebb nő írásából valók az alábbi példák: megvettem a *Televiziot*, egy keskeny *böröv*. Érdekes szöveggyűlések is létrejöhetnek a két nyelv megfelelő szavainak keveredésével. Az

Anglia szót egy ott élő házaspár ekként írta le: *Engolország, Anglishaban, Englisha-ba*.

Idegen nyelv ismeretéről tanúskodhat az eredeti nyelv helyesírásának követése. Aki *encyclopaedia-t, discretio-t* ír *enciklopédia, diszkrécio* helyett, az latinos-görögös műveltségét fitogtatja; aki a *hasard, soubrette, sauce* írásmódot részesíti előnyben a *hasárd, szubrett, szosz* alakokkal szemben, francia nyelvtudására hívja fel a figyelmet.

A névtelen szövegek készítői álcázás céljából gyakran torzítják el valódi helyesírásukat. Félrevezetésre szánt írásmódjuk azonban leleplezhető, mert következetlen. Rendszerint ugyanis hibátlanul írják le a közismerten „nehéz” helyesírású szavakat: *igazság, meg tudjuk állapítani*; a könnyen leírhatókat viszont úgy vetik papírra, ahogy senki sem szokta elhízázni őket: *aasztal, siett, holnapp* stb.

Előfordult olyan eset is, hogy művelt ember diktálta le névtelen levelét egy, a műveltség alacsonyabb fokán álló ismerősének. Az értelmi szerző bonyolult mondat szerkezetei, választékos kifejezései szöges ellentétei voltak a kivitelező szerző durva helyesírási hibáinak.

Az egységes írásmód érdekében kialakított helyesírási szabályrendszer megtartása fontos társadalmi érdek. Sokan azonban figyelmetlenségéből, tudatlanságából, lelki betegség miatt elterlenek ettől a szükség-szerű szabványtól. A hibának azonban csak egy gyakorlati haszna lehet: a bűnügyek és polgári perek vitás szövegeinek kutatója következtethet belőlük a szerző személyiségének több vonására. A nyelvész szakértő mégis szívesen lemondana a helyesírási botlások kriminalisztikai elemzéséről.

Nagy Ferenc

Helyesírási szomszédolás

Öröndetes, hogy az utóbbi években mind könyvkiadásunk, mind napi- és időszakos sajtónk egyre nagyobb figyelmet fordít a környező kelet-európai népek életének és kultúrájának bemutatására. Mivel ennek szerves tartozéka az írásrendszer is, természetes, hogy a magyar fordításokban az akadémiai szabályzat 282. pontját kell érvényesíteni: „A latin írású nyelvek tulajdonneveiben általában változtatás nélkül követjük az idegen írásmódot (...). Így járunk el természetesen akkor is, ha az idegen nevek a magyarban nem használatos mellékjeles betűket tartalmaznak (...). Nyomtatásban, ha nincs megfelelő betű, a mellékjelet elhagyjuk, az alapbetűt megtartjuk (...). A mellékjeles betű helyett tehát az alapbetűtől eltérő más magyar betű alkalmazása, azaz a névnek fonetikus átírása általában nem kívánatos.”

Könyvkiadásunk igen tiszteletre méltó módon többnyire meg is tartja ezt a szabályt, és kulturális hetilapjaink is törekednek a követésére, habár (sajnos) bennük már sok pontatlanság fordul elő. A legtöbb bosszúságot azonban a napisajtónkban uralkodó — nyugodtan mondhatjuk — anarchia okozza ezen a téren.

A legbosszantóbb és a legszembetűnőbb természetesen a magyarban nem használatos mellékjeleknek szinte állandó hiánya. Ez bizonyos fokig menthető az idézett szabály biztosította lehetőséggel: ha nincs megfelelő betű, a mellékjel elhagyható. Felmerül azonban a kérdés: miért nem törekszenek legalább a központi lapok a mellékjeles betűk alkalmazására? Hiszen az 1954. évi helyesírási szabályzat idézett mondatát nyilvánvalóan az akkori nyomdai helyzetből adódó kényszer szülte, nem pedig a kétségtelenül hiányos gyakorlat konzerválásának szándéka. A mellékjelek ugyanis a szomszédos kelet-európai nyelvek írásában — éppúgy, mint a magyarban — nem holmi sallangok, „díszek”: nélkülük a nevek legjobb szándék mellett sem ejthetők ki helyesen. Ha *Krleza* nevének *z* betűjéről hiányzik a kis *ék*, vagy *Mrožek*-éről a pont, honnan tudja az olvasó, hogy ott *zs-t* és nem *z-t* kell ejteni? Ha az *Ilie Verdet* név *t*-je alatt nincs jel, honnan találjuk ki — még ha ismerjük is a román nyelv alapvető olvasási szabályait —, hogy a név végén *c-t* kell ejteni?

Még ha beletörődnénk is a magyarban nem használatos mellékjelek terén a tehetetlenségi erőből adódó

hiányosságokba, az már aligha indokolható, hogy nemegyszer elmaradnak még a magyarban közkeletű betűk mellékjelei is. Az *Esti Hírlap* 1979. febr. 23-i számában pl. a *Twórcośc* című lengyel irodalmi folyóiratot *Twórcośc* alakban említették. Ha elfogadnánk is, hogy a *ś*-ről és a *ć*-ről „megfelelő betű hiányában” maradt el az ékezet, azért az már mégsem állítható, hogy a nyomdának ne lett volna *ó* betűje. Ráadásul a lengyelben az *ó* meg az *o* hangértéke között nagy a különbség: az *ó* ott *u*-nak hangzik.

Sorolhatnánk tovább a hibákat, de a lényeg az marad, hogy e témában sürgős és alapvető szemléleti változásra van szükség.

Helyes írás nélkül nem érhető el a neveknek megközelítően helyes kiejtése sem. Véleményem szerint pedig ma már nemcsak az tartozik az általános műveltség körébe, hogy helyesen írjuk és ejtsük a klasszikus és világnyelvek neveit, hanem az is, hogy helyesen (vagyis az eredetihez híven) írjuk, és helyesen (vagyis az eredetit a lehetőségekhez képest megközelítő módon) ejtsük a velünk sok évszázados történelmi sorsközösségben élő kelet-európai népek neveit.

Zoltán András

NEM HIT KÉRDÉSE!

Az Édes Anyanyelvünk ez évi első számában G. Varga Györgyi Polgárjogot kérnek! című írásában számos érveléssel bizonyította a dz és a dzs hangnak nyelvünkbeli meglétét (pl. *bodza*, *edző*, *kapálódzik*, *bridzsel*, *maharadzsa* stb. szavunkban).

Sajnos, a világos okfejtés nem győzött meg mindenkit: több levélírónk „nem hitt” a nyelvtudósoknak, és a szerkesztőségnek küldött levélben kitarított az idejétmúlt hangkapcsolat-elmélet mellett, vagyis hogy a dz, dzs nem egy-egy külön hang, hanem a d és a z, illetőleg a d és a zs egymásutánja.

Bocsássák meg ezek a levélíróink, de emlékeztetnem kell őket arra, hogy a dz és a dzs önálló, egységes hang léte vagy nem léte semmiképp sem hit kérdése. Mivel létezésüket műszeres vizsgálatokkal ugyanúgy igazolták, mint pl. azt, hogy a föld forog; az egyéni nyelvérzékre való hivatkozást, az „én nem hiszem” kijelentést érvek elfogadni nem lehet. Vagy ezek az olvasóink abban is kételkednek, hogy az olasz *Giovanni*-ban (e.: dzsovanni), az angol *John*-ban (e.: dzson), *George*-ban (e.: dzsórdzs), a román *Gelu*-ban (e.: dzselu) nincs dzs hang? Ezt valószínűleg ők sem tagadják, és „elhiszik” a dz-nek több idegen nyelvben (pl. az olaszban) való meglétét is. Csak éppen a magyarban nincs, nem lehet egyik hang sem?!

Nos, annyira megvan mind a kettő, hogy a dz-nek dzz

(pl. *eddze*, *fogóddzatok*), a dzs-nek ddzs (pl. *bridddzsel*) formájú (1954-ben bevezetett) kettőzése után a helyesírásban feltétlenül tovább kell lépni, és rendezni kell a dz, dzs-nek most még felemás sor végi elválását. A jelenlegi hagyományos állapot ugyanis tarthatatlant! Nevezetesen az, hogy mássalhangzó után a dz meg a dzs együtt marad: *brin-dza*, *lán-dzsa*; magánhangzóközi helyzetben viszont e két betű d és z, ill. d és zs jegyekre bomlik: *bod-za*, *hod-zsa*. Az elv szerű megoldás csak az lehet, ha a dz-t és a dzs-t következetesen mindig egy hangnak és egy betűnek tekintjük, tehát így választunk el: *bo-dza*, *lopó-dzik*, *maharadzsa*, *lán-dzsa* stb.; mint: *e-gyütt*, *ku-tya*, *len-cse* stb.

Valószínűleg lesznek, akik vitatni fogják a helyesírás gondozóinak ezt az álláspontját. Arra kérem őket — ha e néhány sor logikájának „nem hisznek” — járjanak utána az ügynek. Olvassák el pl. G. Varga Györgyi tüzetes tanulmányát a Magyar Nyelv c. folyóiratban (A dz-t és dzs-t tartalmazó szavak helyesírása; 1979. 2. szám 343—52). Innen e két hányatott sorsú hangunk és betűnk nyelvünkbeli állapotának és helyesírási problematikájának minden ágát-bogát megismerhetik. Egyébként, ha olvasóink kívánni fogják, még lapunk hasábjain is vissza fogunk térni a kérdésre.

Fábián Pál

„Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! mert haza, nemzet, és nyelv három egymástól válhatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog. Tiszteld s tanuld más művelt népek nyelvét is... de soha ne feledd, miképpen idegen nyelveket tudni szép, a hazait pedig lehetőségig mívelni kötelesség.”

(Kölcsey Parainesiséből)

„Nemcsak az anyaföld fogadja ölébe a múltat: a nyelv is nagy temető, letűnt nemzedékek életéből sok minden szunnyad benne. De olyan temető, amelynek halottjai életrekelhetnek.”

(Kertész Manó)

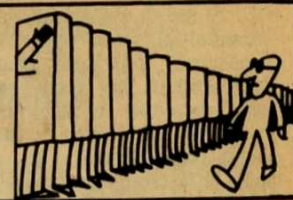
„A nyelv a tudósoknak ereklje, az íróknak hangszer, a hírlapíróknak fegyver. Vajjon nem közös érdekünk-e, hogy ez az ereklje minél tisztább, ez a hangszer minél zengőbb, ez a fegyver minél fényesebb és élesebb legyen?”

(Kosztolányi Dezső)

„Nyelvet éppúgy nem lehet újítani, akár a fát. Csak nyesni lehet, fattyazni, mívelni. Oly mélyre bocsátja gyökereit, oly ősi életet él, hogy rajta az embernek csak alakító hatalma van.”

(Illyés Gyula: Anyanyelvünk)

SZEMLE

Ne sajnálja a száját kinyitni

Magvető, 1978.

E furcsa című „nyelvészeti” munka voltaképpen művelődéstörténetünk egy érdekes és fontos fejezetéről, a társalgási nyelv múltjáról ad képet.

Nyelvi gondjaink közt mindinkább előtérbe kerül a közéleti nyelvhasználat, bár legtöbbször mégiscsak a magánélet köreiből forogtatja a szót, s ennek is megvannak a bonyodalmai. De nem volt zavartalan a helyzet a múltban sem. A társalgási nyelv kialakulásának útját az eddigi munkák után (Kertész: Szállók az úrnak; T. Lovas Rózsa: Nyelvünk a reformkorban) új, tanulságos anyaggal szemlélteti könyvünk. Szerkesztője: Szabó G. Zoltán, jó ötlettel összegyűjtötte-válogatta a XVIII—XIX. sz. nyelvkönyveinek magyar társalgási szövegeit, beszélgetésmintáit.

Bár a könyv alcíme: Társadalmi szokások a nyelvkönyvek tükrében, s elsősorban kortörténeti érdekességeket kíván nyújtani, a szerkesztő filológus érzéke nyelvi és nyelvészeti szempontból is hasznos anyagot tár föl 40, főleg magyar—német nyelvkönyvből. A magvas utószó pedig rámutat a szövegek sokoldalú tanulságaira. Áttekintést ad a XVIII—XIX. sz. nyelvű művelő mozgalmának hátteréről: a magyar nyelv előretöréséről. E föllendülésnek köszönhető az idegen ajkúak számára készült nyelvkönyveink megsokasodása.

Gyakorlati céljuk és jellegük magyarázza, hogy nagy szerepet és helyet kapnak bennük az életszerű szövegek, párbeszédek. Ezekből pedig élénk tárul másfél évszázad egymást váltó nemzedékeinek életformája és gondolatvilága. A mindennapi élet szokásaira, tárgykörökre szerinti beszélgetésekben sorakozik élénk. E szövegek művelődéstörténeti értéke mellett a beszélgetések bemutatják a társas érintkezés alakuló nyelvhasználatát, az udvariassági formákat, a társalgás divatos és illendő fordulatait. Sokkal hívebb, közvetlenebb képet adnak e szövegek a mindennapok nyelvről, mint az irodalom vagy a sajtó, amelyekben az író stilizáló szándéka is érvényesül.

A stílustörténet számára is hasznos e gyűjtemény anyaga, mert a szemelvények tükrözik koruk jellegzetes nyelvhasználatát, amelyet a rokokó mesterkéltége, finomkodása vagy a biedermeier családias kedélyessége színez. Feltűnő azonban a hangváltás az utolsó fölhasznált műben, egy 1868-i társalgási könyvben: a nagyvárossá váló Pest egységesítő, természetesebb, itt-ott szinte mai nyelvtől ízelhetjük benne.

Érdemes volna e gyűjtemény ötletét folytatni a századforduló levelezőkönyveiben és „művelt társalgó”-inak szemelvényeivel. Nemcsak mulatságos, de tanulságos anyagot kapnánk bennük.

Kovalovszky Miklós

Nyelvünk világa

Válogatta és szerkesztette Kovalovszky Miklós. Gondolat, 1978.

Országos napilapjaink közül először a Magyar Hírlap indított nyelvű művelő rovatot, 1973-ban. Cikkeinek színvonalát, maradványát bizonyítja, hogy a java írásokból Kovalovszky Miklós szinte egynemű, kézikönyvet pótló gyűjteményes kötetet tudott összeállítani, amely a hasonló (Nyelvű művelő, Nyelvű művelő levelek stb.) sorozatát értékesen gazdagítja.

A szerkesztő bevezetője után hét nagyobb csoportba osztva sorakoznak a cikkek. Kovalovszkyknak *Egy emberöltő nyelvünk életében* című összefoglalása tömören jellemzi az utóbbi évtizedek nyelvfejlődését, nyelvünk mai állapotát és az ebből adódó nyelvű művelő feladatokat. A sok szerző azután a kiejtés, a szókincs, a mondat szerkesztés, a nyelvi rétegek és az irodalmi stílus eszközök kérdésköréből sok-sok részletjelenségre irányítja a figyelmet, megmutatva a jobbitás útját is.

A kötet a korszerű nyelvművelésnek azt a hajlékony, a társadalom és a nyelv fejlődésének törvényeivel számoló módszerét képviseli, amely nem merev, vaskalapos szabályok szerint ítélt elevenek és holtak fölött, hanem rugalmasan, engedve az élet természetes követelményeinek, védi nyelvünkben mindazt, ami gazdagságát, árnyaltságát, szépségét őrzi. Elfogadja pl. a diáknyelv szellemes, merész képzetársításokat mozgósító néhány új szóalkotását; megvilágítja a -va, -ve képzős határozói igenévből és a létigéből alakult szerkezet („be van fejezve”) használatát; nem rekeszti ki nyelvünkéből a fog segédigés jövő időt, és így tovább. Szót emel — megint csak például — a zárt *é* megőrzéséért — legalább a beszédben; a tolakodó kötőhangzók mellőzéséért. „Ne legyünk hát *elnézők* e fölösleges toldalékkal szemben” (197).

Mi sem mutatja a nyelvi hibák járványszerű erejét, mint az, hogy egy-kettő még a könyv szövegében is fölűti a fejt.

Péter László

Hivatalos nyelvünk kézikönyve

Szerkesztette Grétsy László (1978)

Amikor 1976-ban megjelent e fontos kézikönyv első kiadása, több évtizedes hiányt pótol, hiszen számba vehető elődei mind a felszabadulás előtti évtizedekben íródtak.

A könyv megírását a „hivatalos nyelvet” használók kezdeményezték, elsősorban Faluvégi Lajos pénzügyminiszter. Az anyaggyűjtés megszervezéséről és a kiadásról a Pénzügyminisztérium Államigazgatási Szervezési Intézete gondoskodott, a kidolgozást és szerkesztést pedig a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének nyelvész szakemberei végezték.

A mostani „második, átdolgozott kiadás” az elsőnél is gyakorlatiasabb. A szerzők (W. Bíró Ágnes, Grétsy László és Kemény Gábor) több szócikket kibővítettek, kiegészítettek, másokat kisebb-nagyobb mértékben átalakítottak, ismét másokat egyszerűsítettek, megrövidítettek. Az ábécérendes anyagban való további keresést és eligazodást részletes tartalom- és szótutató könnyíti meg.

A *Hivatalos nyelvünk kézikönyve* napjaink hivatalos nyelvének minden fontosabb elméleti és gyakorlati kérdésében jó tájékoztatást nyújt. Bemutatja, mi az, ami gondot okoz a mai hivatali nyelvhasználatban, mi az, ami kerülendő, s milyen lehetőségei és formái vannak a jó megoldásnak. A szótárszerű szerkesztés és tárgyalási mód rendkívül megkönnyíti a könyv használatát.

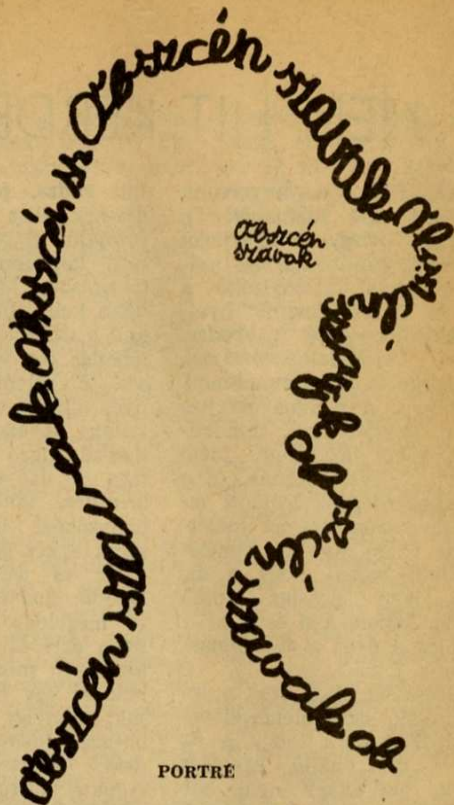
Igen érdekes cikkeket, kitűnő tájékoztatást találunk a könyvben pl. az *aki, amely, ami* vonatkozó névmás, a *beindít, beindul*, a *bepótol* ige használatáról, az egybe- és különírásról, a *felé* névutóról (mikor helyes és mikor helytelen), az intézménynevek nyelvhelyességi kérdéseiről, a főbb írásjelekről, a jogi nyelvről, a kis és nagy kezdőbetűs írásról, a tulajdonnevek ragozásáról. Megvilágítják a cikkek, mi a különbség *adaptál* és *adoptál* között, *felszólalás* és *felszólamlás* között, tisztázzák a *másodlat* — *másolat* gyakran összetévesztett fogalmát. Egy cikk a *magázás* — *önözés* — *tegezés* kérdéseivel foglalkozik, egy másik a *megszólítás* és *formáinak* kérdéseit taglalja.

Nagy értéke a kötetnek az életből vett példákkal való sokoldalú szemléltetés, a könnyed tárgyalási stílus, a hivatalos nyelv jelenségeinek körültekintő értékelése, valamint az, hogy sohasem reked meg a pusztá hibáztatásnál, hanem minden esetben legalább egy jobb megoldást is javasol.

E könyvet forgatva sok segítséget kapunk ahhoz, hogy beszédünk és írásunk világosabb, érthetőbb legyen, és hivatalos nyelvünk is jobbá, előbbé, emberközelibbé váljék.

Pásztor Emil

Úgy látszik, az ifjúságnak nemcsak a stílusával, hanem a „beszédtechnikájával” is baj van. Kamaszdó koruktól kezdve a fiatalok furcsán kezdenek beszélni: némelyek hadarnak, vagy botladoznak a nyelvükkel, mint a részek, széttördelik a szavakat, elnyelik a hangokat, szótagokat, mások meg olyan lazán, elmosott hangszínnel, nyálkás puhasággal beszélnek, mintha szájzimatokat és nyelvüket hűdés érte volna. Belső zavar vagy ellenkezőleg: nyegle fölényesség mindennek az oka? Netán az angol nyelv és a disco divatjának fertőző hatása és egymás utánzása? Jó volna fölkapni a gyökereit a javítás érdekében, mert e beszédmódor egy egész nemzedék sajátja már, s félő, hogy kihat a köznyelvi kiejtés jövő alakulására.

PORTRE

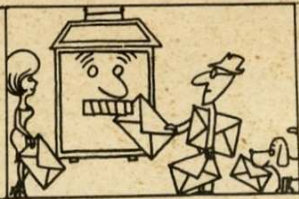
A baj azonban nyilván még korábban kezdődik. Mostani vizsgálatok szerint az iskolába kerülő gyerekek 20–25 százaléka beszédhibás. A fiatal szülők talán nem is gondolnak arra, hogy ennek az ő „példájuk” lehet a forrása. Pedig a későbbi hibák megelőzése elsősorban az ő magatartásuktól függ. Persze fontos az óvónők és a tanítók szerepe is: sokszor a beszédjavító logopédust kell pótolniuk. A torzulások korai fölismerésének és orvoslásának fontossága volt a tárgya az Európai Foniáterek Szövetsége Közösen tartott kongresszusának. A hangképzés zavarainak javításával, gyógyításával foglalkozó foniátria csak különféle szakemberek (gyermekgyógyász, pszichológus, orr-fül-gégeorvos, logopédus, gyógygyógypedagógus stb.) módszeres és kiterjedt együttműködésével érhet el maradandó eredményeket.

Beszéljünk „mangolul”? — kérdezi Dobossy László a Kritika májusi számában, címével nyilván Etienne híres könyvére utalva: Parlez-vous franglais? A francia nyelvet elárasztó angol szavak valóságos keveréknyelvet hoztak létre. Az Etienne indította harc eredménye, hogy 1975-ben nyelvvédő törvénnyel eltiltották a fölösleges idegen szók használatát a francia oktatásban, a hivatali és a gazdasági életben s a nyilvánosság elé kerülő szövegekben. Nem könnyű, s kétes sikerű harc ez, nagy próbája annak, vajon lehet-e hatósági úton irányítani a nyelvhasználatot. A mindennapi élet ugyanis nemigen vesz tudomást a hivatalos tilalmakról, tömegesen fogadja be továbbra is a divat, utánzás, nagyképűség vagy szellemi restség révén beözönlő idegen elemeket.

Ennek az általános jelenségnek hazai tüneteivel az újabb időben nálunk is sokat foglalkozott a közvélemény és a nyelvművelés, akadémiai állásfoglalás tekintélyével nyomósítva, de eredmény még alig mutatkozik. Dobossy László az idegen szavak burjánzásának néhány friss példáján jelzi a kór terjedését, de a tényközlésen túl két fontos szempontra is föl hívja a figyelmet: az idegen szóknak több jelentésre kiterjeszkedő használata fogalomzavart okozhat, mélyítve a közlés — megértés szakadékait; de talán ennél is nagyobb veszély az a fertőzés, amellyel a szomszéd országok magyarságát fenyegetjük: ők ugyanis a mi nyelvhasználatunkat tekintik irányadónak, követendő mintának. Nyugodt és tiszta lelkiismerettel vállalhatjuk ezt a szerepet és felelősséget?

Az Akadémiai Nyelvtudományi Intézetben Kelemen József vezetésével folynak a magyar nyelv gyakorisági szótárának munkálatai. Az első menetben összesen félmillió szónyi terjedelmet kiterő szépirodalmi munkákból gyűjtötték ki a leggyakrabban előforduló 5000 szót, és állapították meg használati sorrendjüket. Ezt az eredményt természetesen módosítja majd más műfajú és tárgyú szövegek hasonló vizsgálata. A végső összeállítás alapvető fontosságú lesz nemcsak az anyanyelvi oktatás, hanem az idegen nyelvek tanítása szempontjából is.

POSTALÁDA

Gerendeli György — 5836 Dombegyház, Béke u. 29. — az -i képzős város- és községnévet tartalmazó intézménynevek írásmódjára vonatkozólag kéri tanácsunkat.

Azokat az intézményneveket, amelyeknek szerves része az -i képzős helynév (városnév, községnevé), csupa nagy kezdőbetűvel írjuk. Például: Kadarkúti Körzeti Földművelésszövetkezet, Tiszaszalkai Állami Gazdaság stb. Ha a helynév -i képzős származéka nem része az intézménynevének, hanem csak tájékoztató, kiegészítő szerepű elem, akkor az -i képzős helynevet kis kezdőbetűvel kell írni. Például: budapesti Hőtechnikai Kutatóintézet, aszói Vörös Csillag Termelőszövetkezet stb. A Nyelvművelő levelek című kiadványból idézett *vizesfási állami gazdaság* írásforma sem hibáztható; az ilyen típusú, helymegjelölést tartalmazó megnevezések sok esetben nem hivatalos intézménynevek, hanem köznévi értékű szókapcsolatok, ezért ilyenkor kis kezdőbetűvel írlandók.

T. U. I.

Petri János — 7400 Kaposvár, Eötvös u. 7. — szerint pontatlan, logikátlan a *mérgeggomba* összetétel; levélíróink csak a *mérgező gomba* kifejezést érzik helyesnek.

A *mérgeggomba* szót nem találjuk rossznak. Igaz, hogy logikusan mérgező gombát kellene mondani, de efféle logikátlanságokat a nyelven

nem kérhetünk számon. „Szabálytalannak” tarthatnánk pl. a *halászlé* szót is, hiszen ez is inkább *hallé* vagy *hallevés*. A köznyelvből mindenképpen nehéz volna kitiltani ezt a már meghonosodott *mérgeggomba* formát, viszont a szaknyelvben célszerűbb a pontosabb *mérgező gomba* alakot használni.

Heltainé Nagy Erzsébet

Tóth Béla — 1074 Budapest, Vörösmarty u. — helyteleníti, hogy egyes alárendelt összetett mondatokban nem teszik ki az utalószót. Nemrégiben pl. ezt a — véleménye szerint — hibás képszoveget olvasta: *A szakszerű metszés tövében vágja le, ami fölösleges.*

A levélben idézett képszoveg nem hibás. A vonatkozó névmási kötőszóval kapcsolt alárendelt (tárgyi) mondatokból az azt utalószó néha elmarad. Legnagyobb költőink, íróink is éltek az ilyenfajta szerkesztésmóddal. Gondoljon csak Madách Imre szinte szállóigévé vált híres soraira: „Nem adhatok mást, csak (azt,) mi lényegem”, vagy Ady Endrének — A tavalyi cselédekhez című versében olvasható — következő mondatára: „Testvéremül elfogadom (azt), Ki tiszta ember és magyar.” A közmondást is inkább ebben a formában használjuk: *Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra*, nem pedig így: *Amit ma megtehetsz, azt ne halaszd holnapra.*

Takács Lajosné

A külföldi magyarság anyanyelvéért

Augusztusban tartotta Budapesten a világ magyarságának anyanyelvi művelődési mozgalmát irányító Anyanyelvi Konferencia védnöksége kétvétenkénti ülését, hogy előkészítse az 1981-ben tartandó negyedik konferenciát, és számba vegye az elmúlt nagy találkozó óta elért eredményeket. Jelentős fejlemény, hogy a világban szétszóródott inagyarság képviselői mellett ezúttal jelen voltak a szomszéd országok közül Csehszlovákia, Jugoszlávia és a Szovjetunió magyar nemzetiségének küldöttei is.

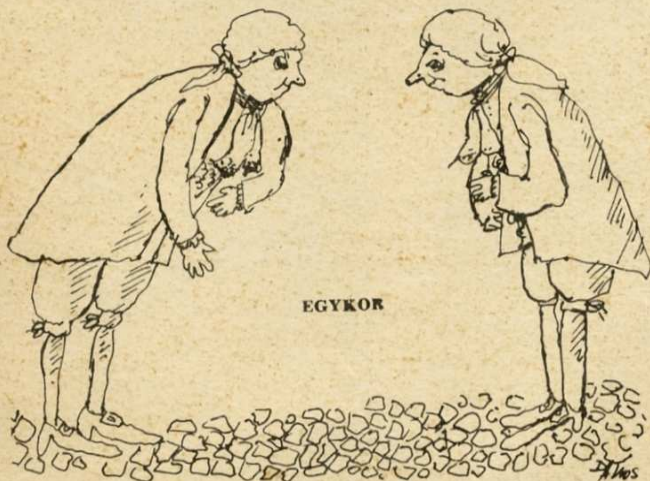
A védnökség üléseiről lapjaink bőven beszámoltak, ezért itt csak a fejlődés néhány érdekes új mozzanatát emeljük ki:

Több állam (pl. Svédország, az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália) támogatja és biztosítja már az ott élő magyarok gyermekeinek intézményes anyanyelvi oktatását, sőt a magyarnak érettségi tárgyként való elismerését.

A magyar nyelv és a hungarológia egyetemi szintű külföldi kutatóhelyeinek száma is szaporodott: az USA-beli Bloomingtonban az Indiana Egyetemen magyar tan-
széket állítottak föl.

A soknemzetiségű Ausztrália kormánya jelentős intézkedéseket tett a bevándoroltak anyanyelvi művelődése érdekében. A magyarok aránya nem nagy ugyan a népességben (30–40 ezer a számuk), de a nagyvárosok rádiója hetenként fél órán át magyar nyelven sugároz, s ennek keretében megindult az Édes Anyanyelvünk műsora is. Az ausztrál televíziótársaság szintén megszervezte a nemzetiségi csoportok, így a magyarok számára készült adást is, vasárnap délelőttként.

Az Egyesült Államok tv-állomásai mindenféle nyelven közvetítenek rendszeresen műsort. Nem régóta magyar nyelvű televízió is működik New Yorkban, hetenként több mint egy órán át, magánvállalkozásként. Létének alapja a reklám, de tiszteletre méltó törekvése és érdeme, hogy nyelvünk és kultúránk terjesztésével segít ébren tartani Amerika Babelében nézőinek-hallgatóinak magyarságtudatát.

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Fehér Lajos
Így történt

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Luigi Longo
A nemzeti
felkelés útján

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Robert és Michael
Meeropol
A fiaitok vagyunk

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Vádirat

Tanúnak idéztük:

Az USA

Szenátusi Bizottságát,

Az ENSZ

Emberi Jogok Bizottságát

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Hidas Antal
Szólok az időhöz

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Dékán István –
D. Kardos Éva
Utak
és ösvények

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Megjelent a Magvető Könyvkiadó tényirodalmi sorozatában